

Denne fil er downloadet fra
Danmarks Tekniske Kulturarv
www.tekniskkulturarv.dk

Danmarks Tekniske Kulturarv drives af DTU Bibliotek og indeholder scannede bøger og fotografier fra bibliotekets historiske samling.

Rettigheder

Du kan læse mere om, hvordan du må bruge filen, på
www.tekniskkulturarv.dk/about

Er du i tvivl om brug af værker, bøger, fotografier og tekster fra siden, er du velkommen til at sende en mail til *tekniskkulturarv@dtu.dk*

Johnsson.

Lagermans

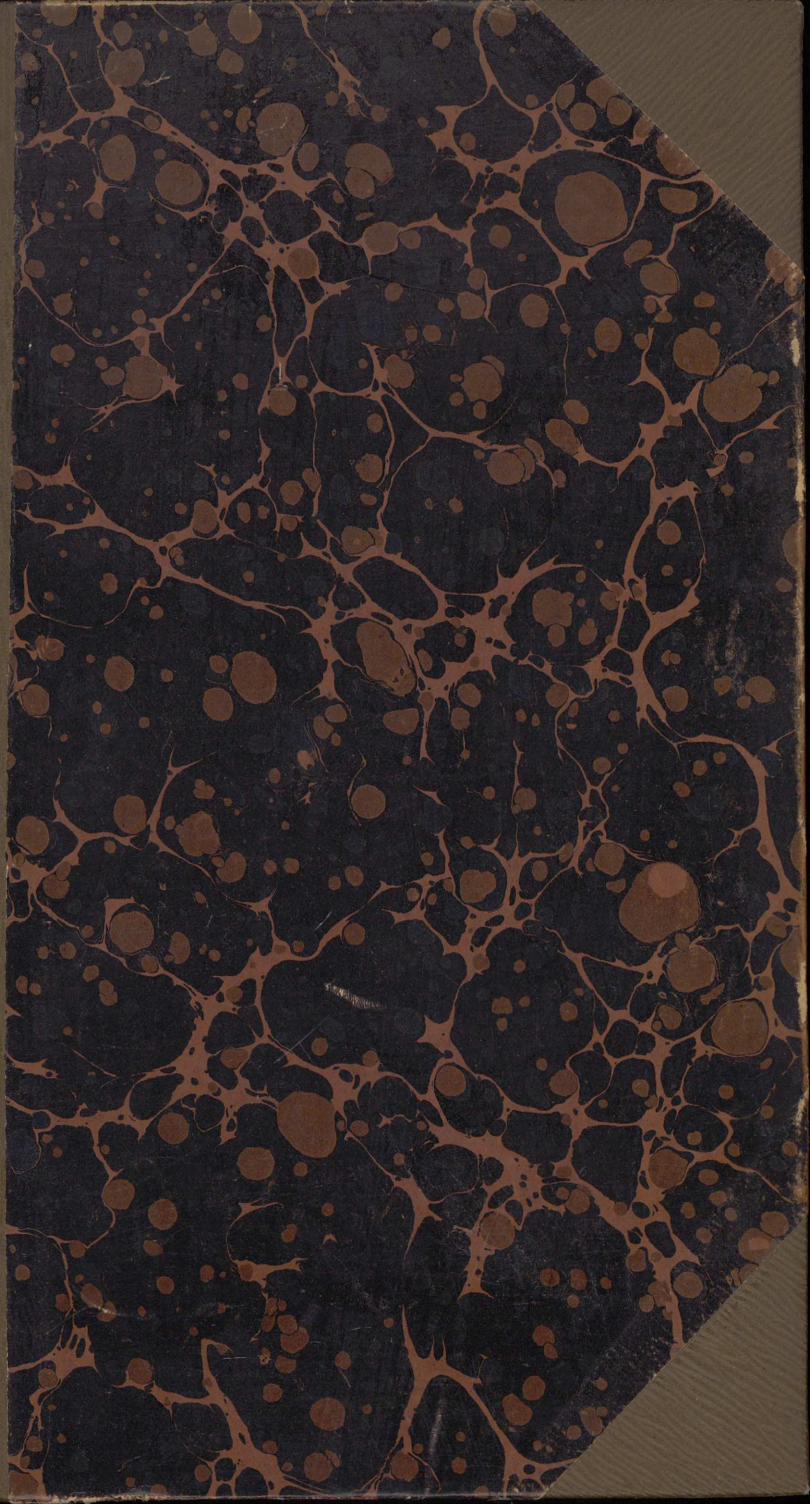
Reklame

i
äldre Tid.

7

1914.

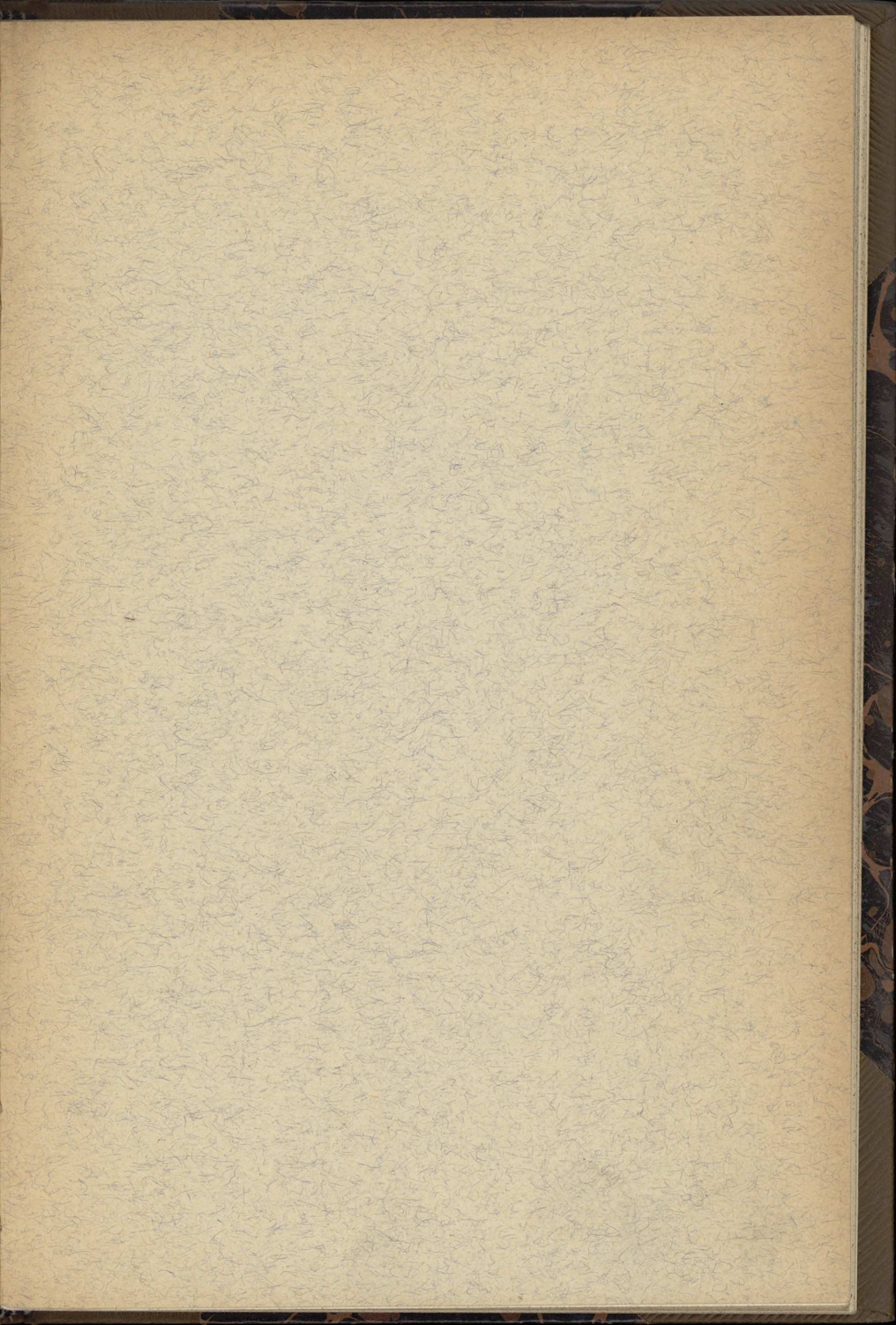

54

61(09)

61(09)

HEBREW-HISTORICAL
SYNAKRIFTER
VOLUME 1

MEDICINSK-HISTORISKE
SMAASKRIFTER

VED
VILHELM MAAR

7

J. W. S. JOHNSON

LIDT OM
LANDEFARERNES
OG LÆGERNES
REKLAME
I ÆLDRE TID

KØBENHAVN
VILHELM TRYDES FORLAG
1914

DET er i nogen Grad med Urette, at denne lille Bog bærer mit Navn paa Titelbladet. Docent, Dr. med. V. Maar havde samlet en Del af Materialet, da han fik at vide, at jeg tidligere havde beskæftiget mig noget med Æmnet, og han opfordrede mig da til at bearbejde. hvad der nu forelaa, hvilket jeg ogsaa gik ind paa. Mit Arbejde vilde imidlertid kun have faaet ringe Værdi, hvis ikke Kredslæge K. Carøe — hvis Hjælp man aldrig søger forgæves — havde stillet sine betydelige, endnu uudgivne Samlinger af personalhistorisk Art til min Raadighed. Min Opgave har derfor kun været at samarbejde disse tre Materialsamlinger, og jeg siger mine Medarbejdere en varm og hjærtelig Tak for deres udmærkede og meget paaskønnede Hjælp.

Hr. Overlæge M. K. Zahrtmann skylder jeg Tak for Tilladelsen til at benytte hans meget betydelige Samlinger af Noter vedrørende Medicinalforholdene i Tiden 1660-1724, og Hr. Cand. mag. A. Garboe for at have henledt min Opmærksomhed paa Omtalen af Pont-Neuf i det Bircherodske Manuskript.

September 1913.

J. W. S. JOHNSON

On trouve ici grands jeux, beaux spectacles, bon vin.
Ici maint Charlatan prouve avec éloquence
Que jamais aucun mal n'eut assez d'insolence
Pour braver son baume divin.

Veut-on de l'avenir avoir quelque nouvelle
On est par des Devins aussitôt Contenté.
Il ne manque en ce lieu rien qu'une Bagatelle,
C'est seulement la vérité.

(Foire de Venise.)

Det Liv, der i gamle Dage udfoldede sig paa Landevejene, var vidt forskelligt fra Nutidens. Nu ligger Landevejene hen i en stille Fred, der kun sjældent forstyrres af en syngende Vandringsmand eller et enligt Køretøj. Tidligere, da Landevejen var den eneste Forbindelse mellem Lande, Landsdele og Byer, skete al Færdsel, hvadenten den var til Fods, til Hest eller til Vogns, ad den. Vejen blev da ogsaa et Samlingssted for alle Befolkningens Klasser, for rig og fattig, høj og lav, for syg og karsk. Broget var Livet der. Snart drog Lejetroppernes Skarer fra en Slagmark til en anden, medførende Kvinder, Børn og Proviant, brandskattende og hærgende, hvor de kom frem; snart kom Zigeunernes Bander med deres Bjørne, Sandsigersker og dansende Tøse, snart saa man Adelen begive sig i prægtige Optog fra en Borg til en anden, eller de unge Adelsmænd, faa i Følge, med deres Præceptor, dragende af Sted til de fremmede Universiteter, eller Købmændene, der under stærk Vagt førte deres Rigdomme til nye Salgssteder. Hyppigt rejste man ved Nattetid, skønt Forholdene

ikke indbød til det. Misgærningsmænd lurede i de dybe Skove, og vilde Dyr huserede vidt omkring. Den, der rejste alene, var ilde stedt.

De lavere Stænder var rigt repræsenterede blandt de vandrende. Haandværkere vandrede paa Professionen; men foruden dem var der mange andre. Sangere, Harpespillere og andre Musikanter tjente Livets Ophold ved at gaa fra Sted til Sted; Jonglører, Gøglere, Fægtere og Brydere var ogsaa farende Svende, og Betlerne var blevne en sand Landeplage. Hertil havde Byerne selv medvirket, idet saadanne, der led af smitsomme Sygdomme, formentes Adgang indenfor Bymurene. De fleste Steder var saaledes de spedalske henviste til at søge Livets nødtørftigste Ophold ved Grøftekantene, hvor de med en Skralde henledte Folks Opmærksomhed paa deres Nød og, strækkende en lille Træskaal ud, kunde modtage en tilkastet Guds Gave.

Blandt disse Vandringsmænd har Lægestanden eller snarere Lægekunstens Udøvere været rigt repræsenterede, ti Forholdene var gunstige for den, der vilde arbejde paa Lægevidenskabens Overdrev. Lægestanden rekruteredes jo tidligere fra de Studenter, der havde gennemgaaet Universiteternes medicinske Skoler. De blev de egentlige Læger. Ved Siden af dem stod Kirurgerne, udgaaede fra Barberernes Lav, Folk, der lod Teorien være, hvad den var, og som udelukkende beskæftigede sig med den praktiske Side af Sagen, med Haandens Gærning. I almindelig Dannelse, i social Anseelse og navnlig i teoretiske Kundskaber stod de vel under Lægerne, men de gjorde

Fig. 1. Markedsplads i Venedig med forskellige Kvælsalvere
(Tandtrækkere, Spaamænd etc.). (Medicinsk-historisk Museum.)

deres store Nytte og havde Adgang til Embeder og indgik som et Led i Statshusholdningen nær op til de fra Universitetet stammende. Alt i alt var dog baade Læger og Kirurger faatallige. Ordningen af Medicinalvæsenet lod meget tilbage at ønske. Læger og Kirurger fandtes langt fra i hver By, og man maatte da i paakommende Tilfælde ty til de stedlige lægekyndige Folk, til Baderen, Bartskæren, til den, der havde nogen Erfaring, eller til den »kloge« Mand eller Kone.

Var Forholdene saadan, var der Plads for den, der vidste Besked, og som var parat til at drage fra Sted til Sted, og det var alle de Personer, som man sammenfatter under Navnet Landefarere, hvadenten de nu virkede som Tandtrækkere, Stærstikkere, Stensnidere eller paa anden Maade. Det var Folk, der kom langvejs fra, der ikke havde fast Bopæl, men som nævnede sig med højt klingende Titler, hvad dog ikke betød, at de havde Ansættelse eller Embede. De drog Europa igennem fra Land til Land og gjorde kortvarige Ophold i Byerne, for atter at drage bort, naar Kurene mislykkedes, eller naar der ingen Fortjeneste var mere.

Ganske interessant er det at se, at Landefarerne i de store Byer ofte samledes paa enkelte Steder eller i bestemte Gader, ganske som Haandværkerne, der tidligere altid havde en særlig Gade til hver enkelt Profession. I Paris holdt de saaledes til paa Pont-Neuf. Jacob Bircherod gjorde 1654 en Rejse med Jens Juel og omtaler i sin Dagbog denne Bro paa følgende Maade, idet han siger, at paa den er der

»Charlatans och huad der med følger, och derfor lader sig her finde offuerflødige *filous* og saadanne tyffue saa at mand vell haffuer sig at foresee«.

Pont neuf ordinaire Theatre
 De vendeurs d'unguent et d'emplastres
 Séjour des arracheurs de dens
 De pippiers, Libraires pedans
 De chanteurs de chansons nouvelles
 D'entremetteurs de Damoiselles
 De coupe-bourses, d'Argotiers
 De maistres de sales mestiers
 D'Operators et de Chimiques
 Et de Medecins spagiriques
 De fins joueurs de gobelets
 De ceux qui vendent des poulets.

Var vel de fleste Landefarere af ringe Vilkaar og Stand, og var mange af dem ret uvidende, saa kan man dog ingenlunde slaa dem alle i Hartkorn. Mange af dem var gennem Øvelsen blevne fremragende Operatører, og en og anden — navnlig blandt Okulisterne — har sikkert ikke alene været paa Højde af sin Tids Viden, men endogsaa overgaaet den. Der er da heller ingen Tvivl om, at de i mange Tilfælde har været til stor Gavn for Befolkningen, navnlig fordi en stor Mængde var Operatører, og man kunde vel næsten sige Specialister. De kom derved til at danne et fortræffeligt Supplement til den for Haanden værende lægekyndige Hjælp. Forholdet var jo nemlig det, at selv om Bartskaeren virkede som Kirurg, saa var Grænserne for hans Virksomhed meget snævert trukne, og egentlig Operation befattede han sig ikke med. Han holdt sig til de Omraader, der

Fig. 2. Theriakhandleren holder en Slange op for Mængden
for at bevise, at hans Theriak er, som den skal være.
(Medicinsk-historisk Museum.)

kun fordrede faa Kundskaber, det vil sige Aareladning, Kopsætning, Anlægning af Fonteneller og lignende. Her i Norden satte han ogsaa Klyster, hvad der i galliske Lande hørte ind under Apotekernæringen, men at trække Tænder ud, operere Brok eller Sten indlod han sig ikke paa. Han havde sikkert nok med at passe sine smaa Virksomheder, haardt trængt som han var fra alle Sider af Badere, Smede og andre udenfor Lavet staaende. Spillerummet for Landefarernes Virksomhed var derfor stort, og deres Virksomhed deler sig naturligt ud i mange Grupper; nogle trækker Tænder ud, andre handler med Bandager, nogle kurerer Øjensygdomme eller sætter Arme og Ben i Led, andre tjener Opholdet som Forhandlere af Vidundermedikamenter, af Slange- eller Elefantfedt, Livseliksirer, Draaber, der skaffer evig Ungdom, og andre igen som autoriserede Indsamlere og Forhandlere af Medicinalplanter. Særlig kendte Salgsvarer var Theriak og Orvietan, to Midler, der nød almindelig Folkegunst. Det første stammede direkte ned fra det Medikament, Kong Mithridates havde lavet for at beskytte sig mod Gift, og som af Pompejus blev bragt til Rom, hvor det ændredes af Neros Livlæge Andromachus, idet han føjede Slangegift til den oprindelige Sammensætning. Det andet var opfundet af Lupi fra Byen Orvieto i Italien i Slutningen af det 16de Aarhundrede og gjaldt for et fremragende Middel mod Pest. Salget af dette sidste var saa almindeligt, at de, der solgte det, kaldtes Orvietanere, og at der dannedes hele Dynastier af Orvietansælgere, f. Eks. Familien Contugi. At Modgifte

spillede en stor Rolle var selvfølgelig; man solgte mange forskellige, men Princippet i dem var ens, de maatte indeholde et naturligt Giftstof, og det fik man fra Slangerne. Der synes at have været hele Fabrikker af denne Art Medikamenter i Italien, i det mindste var Slangepastiller et meget almindeligt Lægemiddel, som man tillagde alle mulige Virkninger, bl. a. ogsaa den at være Modgift. Fabrikationen synes en Tid at være udgaaet fra Padua, idet der eksisterer en Del Bevillinger vedrørende Salget af Trochisci viperini (Hugormepastiller) udstedte af denne Bys Universitet (Fig. 3).

Landefarerne drev sjældent én Virksomhed alene; oftest var de Operatører under en eller anden Form og tillige Medikamenthandlere, hvad der var ganske praktisk, ti lykkedes Operationerne ikke, var der altid en Mulighed for at tjene Penge ved Salget af Lægemidlerne. Men i dette laa der en Fare for Publikum, ti samtidig med at forholdsvis faa virkelig dygtige drog gennem Landene, blev disse oversvømmede af en Mængde notoriske Svindlere, Folk, der ganske tydeligt forstod, at Menneskene vil narres, og som var i Stand til at gøre det. De skyede intet Middel til at gøre sig bemærkede, og de satte, hvad vi nu kalder en Reklame, i Gang, en Reklame, som ikke kunde overses og heller ikke overhøres, og som forskaffede dem Navnet Markskrigere. Nu var den Tid forbi, hvor Landefareren boede paa Byens ringeste Herberg og i den aarle Morgenstund slog sin lille Bod op paa Torvet eller ved Byporten. Nu meldtes hans Ankomst med Herolder Dage i For-

vejen, og naar Kvaksalveren endelig indfandt sig, var det i stort Optog. Reklamefordringerne steg og steg.

Fig. 3. Diplom, udstedt i Padua Aar 1668, for Hieronymus Zanella. Der kendes tre saadanne Diplomer, der alle er noget forskellige. Det her gengivne findes i Medicinsk historisk Museum og er det ældste af dem alle.

De var lette at honorere for den, der tjente mange Penge, men de fleste har neppe kunnet vinde med i Kapløbet. De maatte, som det følgende maaske vil vise for Danmarks Vedkommende, nøjes med stilfærdigere Former for deres Reklame.

Hovedkilderne til vor Tids Viden om Landefarerne er Aktstykker i Arkiverne, Krønikeberetninger og den hollandske Kunsts talrige Afbildninger af disse Lægekunstens farende Svende. Hvor mange Billeder har ikke Jan Steen, Ostade, Dow og saa mange andre malet af Kvaksalverscener? Snart ser man en Tand blive trukket ud, snart en »Stær« blive stukket, og hvor mange Kobberstik viser ikke Operatøren fjærende en »Sten« fra Hovedet, et Kneb, der var almindeligt anvendt? En ganske typisk Fremstilling er Dows skønne Maleri i Münchens Pinakotek. Landefareren staar paa en Forhøjning og viser en Livseliksir frem for den maabende Mængde. Bordet foran ham bærer Flasker og en Barberskaal. Ved Siden af disse ligger et Dokument med et kæmpemæssigt Vokssegl, og paa Huset bag Kvaksalverens Ryg — Scenen foregaar udenfor Koepoorten i Hoorn — er en Reklameplakat slaaet op.

Det ligger nær at søge Oplysninger om disse Folk: hvor stammede de fra? hvor kom de fra? hvor langt tilbage i Tiden kendes de?

Det sidste Spørgsmaal besvares lettest. Omvandrende Kvaksalvere, hvad der i en Mængde Tilfælde falder sammen med vandrende Medikamenthandlere, er kendte fra meget gammel Tid. Paa Patriarken Jakobs Tid vandrede ismaëlitiske Købmænd omkring og solgte Droger. Græske Vasemalerier fremstiller ogsaa de vandrende Kvaksalvere. Hos Latinerne regnedes de ikke højt, og man tillagde dem Betegnelser, der hentydede til den evige Dragen fra Sted til Sted (*circulatores*, *circuitores* og *circumforanei*),

Ord, der havde en foragtelig Betydning. Selv om Materialet til Bedømmelse af Kvaksalvervæsenet i den antike Tid kun er ret ringe — der findes kun faa Indskrifter desangaaende bevarede, men Forfatterne hentyder ofte til det — tør man vel nok gaa ud fra, at Middelalderens og Renaissancetidens Kvaksalvervæsen har været i en fortsat Udvikling fra Oldtiden. Det er imidlertid værdt at huske paa, at ligesom Lægekunsten har forandret sig gennem Tiderne, saaledes har den af Kvaksalverne tilbudte Hjælp været forskellig fra Tid til anden. Tidlige Efterretninger melder om Handel med Amuletter, Trylleformularer og Besværgelsesmidler, senere, som vi skal se, om Handel med Ting, der tilhørte tidligere Perioders videnskabelige Medicin, men som nu kun fandt Tiltro i Folket, idet Traditionen stod bagved som Støtte. Og netop hvad Medikamenter angik, saa var jo Forholdet saaledes, at disse — som nævnt — ofte fabrikeredes et bestemt Sted og fra dette bragtes ud i Verden af omvandrende Handlende, der sikkert har forstaaet at prise Varernes Godhed, ti Indtægten har oftest staaet i Forhold til Talestrømmen.

At Amuletter og Tryllemidler var i Brug i den antike Tid, er vel kendt, man behøver blot at læse lidt i Plinius for at finde mange forskellige omtalte. Ganske naturligt fortsattes Brugen af saadanne Hjælpe-midler ind i Middelalderen, og der møder os det mærkelige Forhold, at Synoden i Laodicæa (341—381) maatte forbyde baade høje og lave Gejstlige at forfærdige den Slags Amuletter, »der kun er Lænker for deres Sjæl«. De, der bar dem, skulde udelukkes

af Kirken. Trehundrede Aar senere maatte en anden Synode anordne strænge Straffe for dem, som til Skade for de enfoldige trak omkring med Bjørne. Disses Haar solgtes nemlig som Tryllemidler. Dette er kun et Par Eksempler, men flere kunde tilføjes, ti for hvert Skridt Kirken rykkede mod Nord, dukkede de »hedenske« Forestillinger op. Synoden i Paris (829) tager Stilling til Sandsigeri, Drømmetydning, Kærlighedsdrikke og Amuletter, altsaa netop de Ting, Renaissancetidens Kvaksalvere gav sig af med ved Siden af den mere medicinske Virksomhed. I Svarene paa Bulgarernes Forespørgsel til Pave Nicolaj I forbydes det at give Patienter »Vidundersten« ind som Medikament, og paa Kirkeforsamlingen i Trier (1310) var man ikke naaet videre, end at Klerus — for Gud ved hvilken Gang — maatte tage hele Spørgsmaalet Overtro op til Diskussion og blandt andet slaa fast, at ved Indsamling af Urter maa man ikke fremsige Trylleformularer og ingen anden Bøn end Fadervor og Symbolet. Andet maatte heller ikke skrives paa de Sedler, man gik med om Halsen. En Indrømmelse gav dog den strænge Kirke. De sindsyge maatte anvende Sten og Urter, men uden Tryllesprog. Yderligere Paralleler kan hentes af *Indiculus superstitionum*, udgivet af det liftinske Koncilium.

De vandrende Kvaksalvere, hvadenten de nu var Operatører eller Medikamenthandlere, var altsaa gammelkendte. I det hele synes de at have ført en ret fredelig Tilværelse, men først i det 16de og 17de Aarhundrede tager Udviklingen af Landefarervæsenet

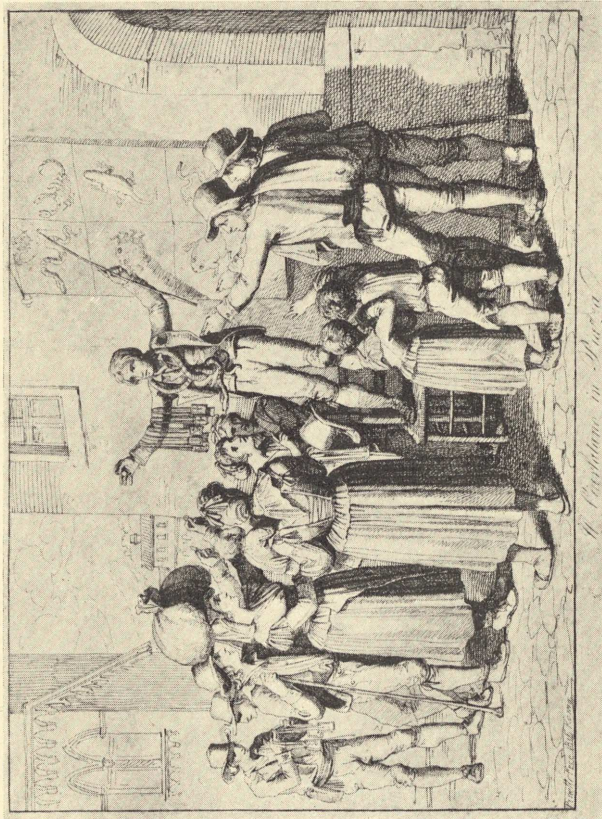

Fig. 4. Forhandler af Amuletter mod giftige Dyrers Bid. Rom 1815.
(Medicinsk-historisk Museum.)

Fart, og det i en saadan Grad, at noget ganske særligt maa have ligget bag. Hvad dette har været, er neppe let at paavise. Sammenstødende Forhold af forskellig Art kan have virket med dertil, men én Ting er sikker, nemlig at Befolkningen paa det angivne Tidspunkt var i særlig Grad modtagelig og let tilgængelig for Paavirkninger udefra, navnlig naar disse viste sig under Mystikens Klædebon. Vasco da Gama havde 1498 sejlet rundt om Afrika og fundet Søvejen til Indien, og mange Æventyr fortæltes om hans Rejse. Hans Liv blev selv et Æventyr af den mest overraskende Art. Christopher Columbus havde opdaget en ny og ukendt Verdensdel, der fire Gange blev besøgt af Florentineren Amerigo Vespucci (f. 1451, d. 1512), og de tre Brødre Pizarros Togt til Peru gav de fantastiske Fortællinger nyt Liv.

Nu var der ingen Tvivl om, at Verden var langt større og navnlig langt vidunderligere, end man tidligere havde set den an for. Fra de nyopdagede Verdensdele kom forunderlige Dyr til Europa; Planter, hvis Lige man ikke før havde set, indførtes, Orientens Krydderier, som længe havde været kendte, forøgedes nu med Ting fra Indien og Kina, medens man tidligere havde holdt sig til, hvad Arabien og Ægypten kunde forskaffe. Ganske vist var Elefanter, Næsehorn og lignende ikke ganske ukendte — en af de første Elefanter, om hvilken man har historiske Efterretninger, kom 802 til Europa som Gave til Karl den store — ligesom der ogsaa foreligger middelalderlige Beretninger om indførte Kameler, Løver

og andre fremmede Dyr, men nu saa man selv Dyrene i levende Live paa Markederne, og man behøvede ikke længer at holde sig til de fantastiske Fortællinger om Drager, Griffen, Fuglen Rok og de store Slanger; hvad man selv havde for Øje var mindst ligesaa mærkeligt. Nu var i Virkeligheden alt blevet muligt, og alt, hvad der fortaltes, kunde være sandt.

Jordbunden var altsaa vel forberedt for Svindelmedicinens Handelsmænd, og ydre Forhold støttede dem endnu mere. De store Pestepidemier og andre Farsoter, der hærgede Europa, havde undergravet Tilliden til Lægerne. Folk døde jo trods deres Kure, og nu var der Plads aaben for den, der havde nye Midler at tilbyde. Sammen med Pesten vandrede Drogehandlerne fra By til By, forhandlende Pestpræservativer, Pestamuletter og kurative Midler. Kronikerne skriver ganske tørt, at Folk døde alligevel; og at Sælgerne maa have været talrige, ses af, at Samtiden til Trods for en udstrakt Benyttelse af den Slags Midler inderst inde ingen Tiltro havde til dem. En Kronik fortæller saaledes om en Kone, der, »maaske med den Tanke at blive rig«, falbød et Pestmidel, der bestod af Græskarsaft, Eddike og Antimon, da Pesten brød ud i Milano 1630.

Hvorledes de omvandrende Kvaksalveres Liv paa Landevejene kunde forme sig, giver et Kobberstik fra det 16de Aarhundrede Oplysning om. Pragten og Flitteren, som prægede Opholdene i Byerne, er borte. Landefareren ses ridende paa et noget afrakket Øg, der bærer en Lygte i Halsgjorden, hvad der antyder,

at Ejeren rejste om Natten for ved Daggyr at kunne være i Virksomhed i Byerne. Hans Dragt er nogenlunde velbeholden, men Hatten er medtaget af Vind og Vejr. Hans Profession er øjensynlig, han bærer en Fane prydet med Afbildninger af Medicinkrukker

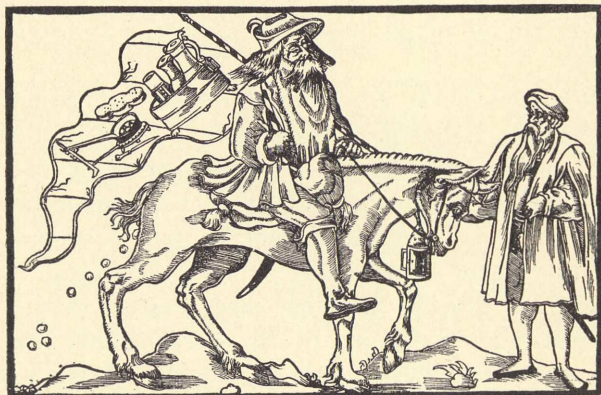

Fig. 5. Rejsende Kvaksalver. (16de Aarhundrede.)
Kobberstiksamlingen, Berlin.

og kirurgiske Instrumenter. En Mand som den her afbildede har neppe hørt til Lavets mere berømte Medlemmer. Hans noget sølle Ydre har sikkert svaret til Forretninger, gjorde i Krostuerne eller i en beskeden Bod paa Torvet. Hans Ankomst har neppe været forudforkyndt af Herolder, og han har neppe hørt til dem, der selv medførte det Telt, der kom til at spille saa stor en Rolle for Landefarernes Elite, idet Platformen foran det, fra hvilken Medikamenthandelen fandt Sted, lidt efter lidt blev saa stor, at den kunde rumme ikke

blot Markskrigeren selv og hans Varer, men hele det Følge, han havde med sig, og som endog naaede saa store Dimensioner, at hele Skuespil kunde opføres paa den. Længe havde det jo været Skik at medføre Narre (Hanswurst), der tog fat med deres Løjer, naar Kvaksalveren var bleven træt af at raabe, men efterhaanden gik disses Optræden ind i smaa Skuespil, mest af komisk og ret uhøvisk Art, som fandt Sted paa Platformen. Det er ogsaa vel kendt, at enkelte Kvaksalvere medførte Fruentimmer, der forlystede Publikum paa anden Maade.

Det er vanskeligt at danne sig en Forestilling om Pragtudfoldelsen ved en af de mere betydende Kvaksalvers Indtog i en By; men at den ikke har været ringe, fremgaar af mange Oplysninger, bevarede til vore Dage. Den tyske Landefarer Joh. Chr. Hüber havde fem Kuske, af hvilke to var særlig prægtigt klædte, og hans Følge bestod af halvtredsindstyve Personer, hvoriblandt Kvinder og Børn, en Dværginde, to Hejdukker, to Trompetere og forskellige Musikanter, der spillede paa Valdhorn, atten Heste og to Kameler. Saaledes saa hans Optog ud i 1724, da han holdt sit Indtog i Memmingen. Da han 1733 kom igen, havde han tredive Musikanter, en Morian, en Hejduk, en Dværginde, en Linedanser, seks Lakajer og en Mængde Fruentimmer.

Optogene dannede dog kun Indledningen, ti i Byerne selv var det Kvaksalveren, der skulde foretage det fornødne. Klædt i en kostbar Dragt eller i Klædebon smykkede med sære Tegn traadte han frem for

det nysgerrige Publikum. Altid var der i hans Dragt noget, der skilte ham ud fra det, man var vant til. Gennemser man en Række Stik fra det 17de Aarhundrede, ser man ham klædt i Pelsværksfrakke og i en Baret af fremmed Form, prydet med lange opstaaende Fjer. Kniplingskraver og Silkeskærf hører til Dagens Orden. I det 18de Aarhundrede bærer han Skaftestøvler til langt over Knæet, Skindbukser, broderet langskødet Frakke og kæmpemæssig Allongeparyk. Paa et Stik af Lucas van Leyden ser vi Kvaksalveren iklædt en Dragt som dem, vi nu kalder Ridderdragter, men i Stedet for den tilhørende Baret bærer han Hue, næsten som den frygiske. Nogle af sine Instrumenter bærer han i Bæltet, medens han foretager en Operation bag Øret paa en Bonde. Kunstneren antyder sin Mistillid til Kuren ved at hænge to Narrebjælder paa Instrumentet. Selv Dragtens Udsmykning kunde bruges som Reklame. Paa Theodor Roelants smukke Maleri bærer Tandtrækkeren et Halsbaand af Mennesketænder, symboliserende hans Virksomhed. Paa et Kobberstik gjort af André Paul faar man at vide, hvor disse Tænder stammer fra. Underskriften lyder nemlig:

De tous les maux auxquels les homes sont suiets
Celuy des dents sur tous, est le plus ordinaire,
Chacun le sçait guérir, dit il, ce sont proiets
Inutiles et vains, lors que ce vient au faire.

C'est le plus court d'aller à L'arracheur de dens
Qui promet les tirer sans douleur de la Bouche.
C'est son art de mentir, quand sa pince est dedans
Criez, ou non, il prent, s'il peut, la dent quil touche.

Pour montrer qu'en son art il est fort employé,
 Il porte un long collier de dens d'un Cimétière.
 Maint Priuilege aupres de luy est desployé
 Avec des sceaux, Onguens, fers de toute manière.

Under almindelige Forhold har vel Kvaksalverens medfølgende Trup besørget Underholdningen, som naturligvis har været en væsentlig Del af Reklamen, men det er gaaet med dette som med saa meget andet, at var man først begyndt, blev Fordringerne større og større. Snart maatte Kvaksalveren selv optræde. Hans Omraade blev dog hurtigt begrænset. Tidligere viste han sine Midlers Virkning paa sine Tjenere i Trupen, senere maatte han selv tjene til Demonstration. Otto Sperling saa saaledes paa Torvet i Greifswalde en Kvaksalver, som med blottet Bryst og Underliv sad til Hest og solgte Pulver mod Gift. For at gøre dettes Virkning tydelig, slugte han en »Gift«, som pludselig fik hans Mave til at svulme stærkt op, hvorefter han spillede med to Træskeer paa den ganske som paa en Tromme. Da Mængdens Forundring var paa sit højeste, tog han et af sine Pulvere, og Maven svandt da atter ind igen til det normale Omfang. Et andet Kneb var det, som Mester Hieronymus i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede viste i Paris. Han holdt sine Hænder saa længe inde i et Baal, at der dannedes Forbrændingsblærer. Derefter smurte han den Balsam paa, som han havde til Salgs, og i Løbet af kort Tid var Huden ganske naturlig igen; men Dr. Courval, der har fortalt om ham, véd at sige, at han før Forbrændingen indgned Hænder og Arme med en Vædske, der, samtidig med

at den beskyttede mod Flammerne, dannede Blærer, naar den tørrede ind. Nævnte Hieronymus tilføjede ogsaa sig selv Hugsaar og lægede dem med en Saar-balsam. Hvorledes dette gik til, vides ikke, men det ser mistænkeligt ud, at han altid huggede sig i Hjærtekulen og Siderne af Underlivet. Antagelig har han da haft Blærer med rød Vædske gemt i Klæderne til at efterligne Blodet med. Andre søgte at efterligne det epileptiske Anfald ved at lade, som om de havde Krampe. Fraaden skaffedes let til Veje ved at tage Sæbe i Munden. Var Kvaksalveren saa heldig at kunne faa fat paa en »Vandkunstner«, var han sikker paa at tiltrække sig Folks Opmærksomhed. Disse Folk — der ogsaa ses en og anden Gang paa Artisttribunerne nu til Dags — er i Besiddelse af en Mavesæk, hvis Udvidelighed er langt udover det naturlige. Paa Grund af denne Evne kan de fylde meget betydelige Mængder Vand i sig, sluge Frøer, Salamandre og Fisk og spy dem levende op igen. Denne Slags Mennesker benyttes til at »kaste Blod op«, idet de først slugte et Pulver, der farvede Vandet rødt. Kvaksalverens Vare standsede saa »Blødningen« i et Nu. Malteseren Manfredi praktiserede som Vandkunstner med denne Slags Kneb, og Indbydelserne til at overvære hans Forestillinger, der væsentligt beskæftiger sig med de Kunster, han kunde udføre, ender karakteristisk nok med, »at han ogsaa har et udmærket Pulver for for-dærvede Maver, og hvis nogen skulde trænge til det, kan det faas for 6 Daler Loddet«.

At alle disse Hundekunster efterhaanden blev kendte og betragtedes med Mistillid, er sikkert nok. Der maatte

mere til. Da var det, at Fjællebodskomedierne florerede, og at de rent artistiske Forevisninger tog Fart. Nu nøjedes man ikke med Narreløjer, nu maatte Landefareren selv træde til, ja, i et enkelt Tilfælde maatte han i Landets egentligste Forstand i Ilden. Da Broksnideren Karl Bernardin i 1673 besøgte Regensburg, vilde han vise sin Usaarlighed ved at lade sig rutsche ned ad et Tov udspændt fra Kirketaarnet og til Brolægningen paa Pladsen. Han var pakket ind i Blaar, og inden Farten nedad begyndte, lod han det antænde. Imod Beregningen brændte Tovet over, og han styrtede ned og brændte ihjæl. Om denne Slags Kunster virkelig har gjort nogen Nytte, er ret tvivlsomt, snarest har man vel taget dem som en Slags Folkeforlystelse, ti naar alt kom til alt, var det dog Kvaksalverens Talestrøm og hans Lovprisning af sine Operationer og sine Varer, der gjorde Udslaget. Ogsaa om Kvaliteten af disse Udgydelser kan man danne sig en Mening. En af den vidtberømte, ogsaa her i Landet kendte, Stærstikker Taylors Taler er bevaret. Den blev holdt i Oxford og begynder nok saa pompøst: »Oh, I Sønner og Døtre af Minerva, I Visdommens Børn, I Oxfords Efterkommere, hvor vidunderligt er ikke Øjet. Synets tre Dødsfjender, mine lærde Visdommens Sønner, er Glaukom, Katarakt og Gutta serena,¹⁾ mod dem vil jeg aabne en evigt varende Krig.«

Øjet priste han med mange Lovord som Liden-skabernes Proteus, Tankens Talsmand, Hjærtets Tolk og Sjælens Vindue. Øjet var Sjælens Ægtefælle, det var skabt for Verden og Verden for det. Det havde himmelske Egenskaber og blev aldrig træt af at se,

det vil sige: modtage, assimilere og nyde al Herlighed i Naturen. Var Ordene ikke smaa for Øjet, saa var de ikke mindre for det omgivende Publikum, navnlig i de to Universitetsstæder Oxford og Cambridge, som han ganske elegant sammenlignede med Englands to Øjne — som man ser et Sprog, i hvilket Svulstigheden og Latinen gør sig stærkt gældende. Taylor har dog nok ogsaa i denne Henseende forstaaet at hæve sig over Mængden af Landefarerne. Tør man tro gamle Vers, Underskrifter paa Billeder og lignende, har Landefarerne været Mestre i at snakke sort. Alle-rede i et Fastelavnsskuespil fra det 15de Aarhundrede siges der:

Hört ihr Herren all gleich
 Es kommt ein Meister künstenreich,
 Er nennt sich Meister Vivian
 Der sieben Künst er wohlht echt kann,
 Er kann mit meisterlichen Sachen
 Die Blinden reden machen.

og Forholdene er neppe blevet bedre senere. De fleste Landefarere har sikkert plukket deres Urter »paa de høje Bjerge, ti Mil paa den anden Side af Solens Opgang«.

Det vilde føre for vidt her at beskrive de Operationsmetoder, Landefarerne anvendte. Okulisternes væsentligste operative Indgreb var at »stikke Stære«, en Operation, de lærte ad Erfaringens Vej. Operationens Formaal var at bringe Stæren, den sygeligt forandrede, uigennemsigtige Linse, til at svinde. Dette kunde naas paa to Maader, enten ved med en Naal at trykke Linsen bagud ned i Glaslegemet, eller ved med Naalen at sønderrive Linsen, der bringes til at svinde, naar den Kapsel, den ligger i, aabnes.

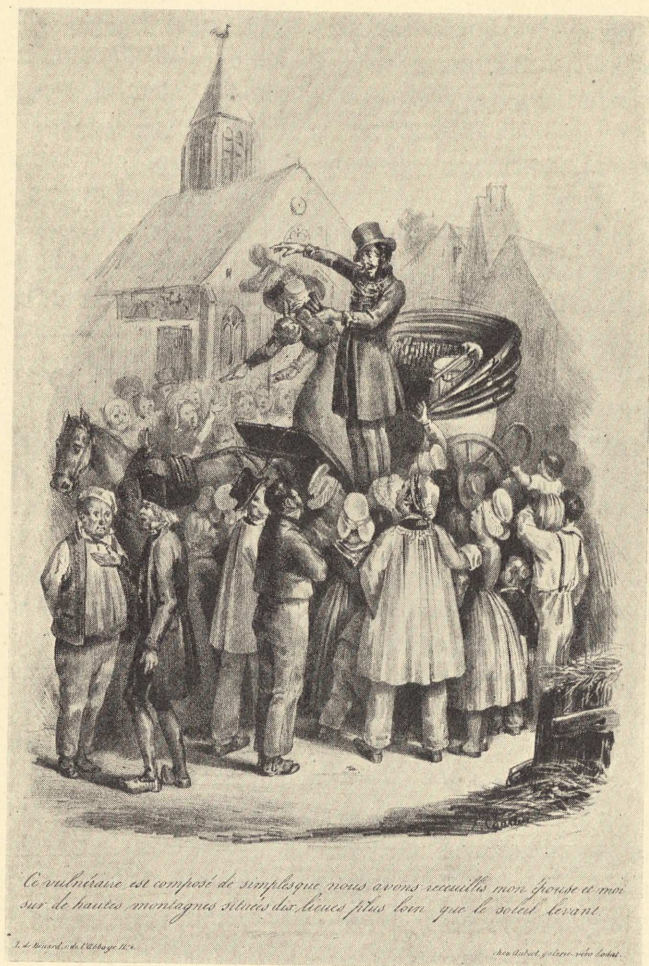

Fig. 6. Franske Landefarere. (Medicinsk-historisk Museum.)

Hvad Brokoperationerne angaar, saa betegnede vel nok Broksnidernes forskellige Metoder et Fremskridt fremfor Middelalderens, der bestod i med glødende Jærn at søge at skaffe et Ar, der lukkede for Brokporten, Aabningen gennem hvilken Brokket traadte ud. Men Kvaksalvermetoderne havde deres Skyggesider, idet Operatøren, naar han opererede et Pungbrok, ikke var i Stand til skaane Testiklen og Sædstrængen. Derved blev Operationen tillige til en Kastration. At dette var en stor Mangel, indsaa Landefarerne tidlig. Spanske Broksnidere angav den første Operationsmetode, ved hvilken Testiklen kunde skaanes, efter at de havde forsøgt at klare Vanskelighederne ved at trykke den tilbage gennem Brokporten. Da Brok i gamle Dage var en beskæmmende Lidelse, var man tilbøjelig til at lade sig operere for den, men da Kastrationen medførte en Mulighed for, at Soldaterantallet kunde gaa ned, begyndte Kongerne at interessere sig for Sagen, og Ludvig XI befalede Kirurgerne at finde en Operationsmetode, ved hvilken Kastrationen kunde undgaas. En af de Operationsmetoder, der derefter blev angivne, kom til at hedde *Sutura regia*, Kongens Søm, idet den, der bestod i en Sømmensyning af Broksækken, netop undgik at tage Sædstrængen og Testiklen med. Den var derfor et betydeligt Fremskridt fremfor Broksnidernes sædvanlige Metode: at gennemskære Broksækken og Sædstrængen lige under Brokporten og dernæst at rive Testiklen ud. Indtil 1685, da Laarbrokket første Gang blev beskrevet af Lequin, var alle de foretagne Operationer udførte for Pungbrok.

Det synes, som om der ikke foreligger noget dansk Aktstykke, der kan vise, om Autoriteterne herhjemme er skredet ind mod de skadelige Brokoperationer. I Tyskland gjorde man det. Da Kaspar Drewitz kom her til Landet 1716, fremlagde han Anbefalinger fra Øvrighederne paa de Steder, hvor han havde arbejdet. I Rostock havde han maattet forpligte sig til ikke at operere Børn og unge Mennesker, naar der var en Mulighed for at hjælpe dem med Brokbaand. Som Aarsag til denne Fordring angives i en af M. Burchard udstedt Anbefalingsskrivelse, at saadan Operation ikke kunde finde Sted uden med Tab af den ene Testikel. Skrivelsen har da ogsaa Form som et Cirkulære til andre Byers civile og medicinske Øvrigheder, og det omtaler nøjagtigt, hvad Drewitz havde forpligtet sig til.

Der kunde maaske — inden der skal fortælles lidt om Landefareriet i Danmark — være Anledning til at give nogle Oplysninger om, hvorledes Lægestanden reklamerede i gamle Dage. Det kan gøres kort, ti kun meget lidt er bevaret til vor Tid til Oplysning om dette Forhold. Barbererne havde Skilt uden paa Huset, oftest et eller to Bækkener, en og anden Gang en hel Række langs det lille Tag over Indgangen til Boden. Saaledes har det dog neppe altid været Brug, om end der vel har været en vis Hævd derfor. Her i København kom Skiltet til at spille en vis Rolle, idet Baderne 1701 fordrede Ret til at læge gamle Skader, at aarelade uden- og indenfor deres Huse, at rage Skæg indenfor deres Døre og at udhænge et eller to

Bækkener, noget som Bartskærerne betragtede som delvis Indgreb i deres Næring.

Ved Siden af Skiltet synes man ofte paa Husene at have brugt en Form af Kendingstegn, som uden at være egentlige Skilte dog har virket til at gøre Bopælen kendeligere. I Maj 1661 opstod der saaledes en Strid mellem Mester Christian Gynther Hytzing i Helsingør og Anders Jonsen, idet denne sidste »havde udhængt den kjøbenhavnske Rose til Skilt« uden at vide, at Mester Christian var den eneste, der havde Ret til »en Rose at udhænge«. Borgermester og Raad resolverede, at de skulde forliges, og hvis de ikke kunde det, da skulde der forordnes hver sit Skilt, saaledes at hver sin Brug og Næring uforkrænket beholder. I Juli Maaned sluttes der Aftale om, at Jonsen skal udhænge »en Rosenbohm« i Stedet for en Rose. Hvorledes dette Mærke kom til at se ud, vides ikke, men tre Maaneder senere faar Jonsen et alvorligt Tilhold om at efterkomme Aftalen. Den Slags Husmærker kendes forøvrigt ogsaa fra København i Tilfælde, hvor en Landefarer var bleven bosiddende. Anton Valentin Scarpeta benyttede saaledes det »Kongelig danske Vaaben« over Døren paa Huset »det hvide Lam«, hvor han boede. Om det hvide Lam har været opsat paa Huset eller kun malet paa Skiltet for et Værtshus i Stueetagen, er usikkert.

For vor Tid staar det som selvfølgeligt, at Barberen har sit Skilt ude; mere mærkeligt forekommer det os, at Lægen ogsaa brugte et saadant, ikke som de nu benyttede Gadeskilte, men i Reglen bestaaende af en Smedejærns-arm med en nedhængende Tavle med Navn og Beskæf-

tigelse, ganske som Haandværkerskilte ellers er. Der synes ikke at være bevaret noget saadant Skilt her i Landet, men de kendes fra Tyskland, Frankrig og England, og de yngste synes at datere sig fra Tiden omkring 1800.

Fig. 7. Kirurgskilt. 1623. (Originalen i Royal College of Surgeons, London.)

Nogen større kulturhistorisk Interesse har disse ikke. Det ældste, der er kommet mig for Øje, opbevares i Royal College of Surgeons i London og er fra 1623. Det bærer i Midten Lægens Billede i hel Figur. Han staar foran en Reol med tre Hylder, fyldte med Medicin-flasker. Lægen er klædt i Kappe, Trøje og Knæbukser,

og han bærer en stor Pibekrave. Under ham staar følgende Indskrift:

Altissimus creavit de terra Medecynam
et vir prudens non abhorrebit illam.²⁾
Anno Domini 1623.

Hele Skiltet er udført i Relief i Billedskærerarbejde og viser i Felter de Ting, Lægen gav sig af med. Øverst tilvenstre ses en Aareladning, under den en Amputation og en Tandudtrækning. Til højre ses, hvorledes en Arm sættes i Led, og herunder hvorledes et sygt Bryst behandles. Karakteristisk for alle Fremstillingerne er de deltagendes fornøjede Udseende. De fremstillede Behandlingsmaader er langt fra saa slemme, som man skulde tro. I Feltet over Lægens Portræt ses han, iført den lange Doktorkappe, — han har altsaa taget sin Grad — undersøge en sengeliggende Patients Urin. Han slaar ud med Haanden, som om han vilde sige, at her maatte skarpere Midler til end de sædvanlige Dekokter og Plastre. En kirurgisk Indgriben har sikkert ogsaa paa anden Maade bragt større Resultat, ti helt fremmed for Pengekærlighed har den paagældende vist ikke været. I det nederste Felt til højre ser man nemlig, hvorledes Lægen undersøger Lommerne paa en ret tarvelig klædt Person. Han har altsaa neppe givet gratis Konsultation for ubemidlede.

Det var ogsaa Sædvane, at Navnet og Virksomheden maledes paa eller over Husdøren. En og anden Gang fandt man ogsaa en Morter eller et andet større Redskab stillet op over Døren til Paamindelse

for de forbigaaende. I Holland maledes lange Vers
paa Husfaçaderne:

Hier woont Jan Symonsz, een Meester lang geweest
Die Tantpyn, Kakhielen en Breuken braaf geneest
Die dat volk haat, dat besmet is met vuyle qualen
Als ook die ras geholpen willen wezen en traag zyn om te
betaalen.

[Her bor Jan Symonz, Mester mange Aar.
Mod Tandve, Frost og Brok og imod alle Kvaler,
Som plager Folk, omend de trægt betaler
For hurtig Ydelse, bedst Hjælp hos mig de faar.]

Drie Fontenellen zyn't die Fytje staag doen rouwen
Twee moetse dageliks, met pyn, selfs open houwen
Maar dat de derde niet gestaag gestopt en wert
Dat is voor fyne Fyt noch d'aldergrootste smert.

[Tre Fonteneller, hvis en Finger Smerte volder.
Du dagligt sørger for, at to sig aabne holder
Og at den tredje ikke lige straks sig lukker,
Ti gør den det, Du under store Smerter sukker.]

En Reklame som denne kunde neppe overses, og
naar Læger og Kirurger kunde tillade sig dette, hvad
kunde saa ikke de mange, der virkede paa Læge-
kunstens Yderværker? Barbererne arbejdede i Læ-
gernes Spor. Skiltet havde de, idet det professionelle
Bækken hængte over Døren, og deres smaa Bibe-
skæftigelser kommer tydeligt frem gennem Versene,
de efter andres Mønster lod sætte paa Husets Dør.
En Barber i Rotterdam skrev saaledes:

Men vischte Mozes uyt de biezen
Hier treckt men tanden en kiezen.

[Man Moses ud af Sivt drog
Og her den rette Tand man tog.]

og Barberen i Yselstein, hvis Kone var en »Uitdraagster«, 3: vandrende Opkøber, malede stolt paa Væggen:

Hier verkoopt man oude kleeren
En men gaat'er ook uit baarden te scheeren.

[Her købes, sælges gamle Klæ'er
Og ud man gaar og Haaret skær'.]

Sardammerbarberen har sikkert ment, at Paakaldelse af Gud var en god Hjælp, naar han udøvede sine Kure, ti han skriver:

Zyt gy in nood of pyn
Bid God, en soekt de Medizyn.

[Hvis nogen plages slemt af Pinen
Bed til Gud, og søg til Medicinen.]

og paa Klystersætterens Dør i Sluis stod skrevet:

Ik heb een Ambacht met eeren
Ik ga uit om Vrowen te Clisteren.

[Jeg har et Haandværk, som er ærligt.
Klyster jeg sætter, Kvinder særligt.]

At Klystersætterne ogsaa har reklameret paa anden Maade, ses af et Skilt, der nu opbevares i Hotel Gruut-huuse i Bruges. Det er et Trærelief 48 Centimeter højt og 41 Centimeter bredt, og det har sikkert hørt hjemme der i Byen. Til Museet kom det i 1880. Skiltet forestiller en Scene med fem Personer, af hvike de fire opholder sig paa Gaden, hvorimod den femte, en Kvinde, er inde i Huset og vender sin fyldigste, men ikke ædleste Del ud ad Vinduet, for at modtage et Klyster, der sættes af en Mand, som er under Led-

Fig. 8. Apoteker[?]skilt fra Bruges.

sagelse af to Kvinder og en anden Mand. Den ene af Kvinderne holder noget, der ligner et Lys, i Haanden. Huset, i hvilket Patienten opholder sig, er gotisk. Kostumerne og Billedskærerarbejdet henviser Skiltet til det 15de Aarhundrede. I Museets Katalog kaldes dette Skilt et Apotekerskilt, hvad der er naturligt under Hensyn til, at Apotekerne i de fransktalende Lande var meget søgte til denne Art af Forretninger.

Om Barberernes Virksomhed som Klystersættere findes et Minde i Form af en Sæbeskaal i Musée céramique i Rouen (Nr. 624). I Skaalens Midte findes en Klysterscene afbildet. Patienten er her en tyk Kone, der hviler paa et Halmknippe i en Gaard, som støder op til en Have. Klystersætteren er en ganske jævn Mand, klædt i Trøje og Knæbukser. Han bærer en bredskygget Hat og har taget Brillen paa Næsen for at kunne sigte omhyggeligt med den store Sprøjte. Tjenestepigen holder et Lys, for at Mester bedre skal kunne se. Med den venstre Haand søger hun at holde sig Patientens Mand fra Livet under hans Forsøg paa ikke helt tilbørlige Tilnærmelser.

At Danmark ikke skulde have faaet sin Del af Landefarernes store Skare, vilde være utænkeligt, ti Landet frembød gode Betingelser for, at de farende Svendes Haandværk kunde trives. Lægerne var kun faa, og deres Anseelse var overmaade ringe. Naturligt var det da, at de trængtes haardt fra alle Sider af Folk, som søgte at gøre Indpas i deres Næring.

Det var højkrøstede Klager, der lød, og skulde man tro Dr. J. G. Bötticher, som indsendte en Besværing til Københavns Magistrat, maa Forholdene have været græsselige, ti efter ham synes Landet at have været fyldt med »Empirici,³⁾ medicastri, agyrtæ, circumforanei, nebulones og gamle Kjærlinger, fremdeles Apotekere, Regimentsfeltskærere, Barberer eller Kirurger, Badere, Operatører og andre Kvaksalvere, Landstrygere, vagante Markskrigere, gamle og unge Fruentimmer, Apoteker- og Barbersvende, ja, endog Bødler og Skarprettere,* der alle var parate til at gaa Lægen i hans lovlige Næring. Saa slemme, som af Bötticher skildret, har Forholdene ikke været, ti saa maatte de stadige Kampe mellem Lægerne og Kvaksalverne have sat større Spor i Aktstykkerne, end de i Virkeligheden har. Der findes nemlig kun faa Oplysninger om Landefarernes Færd her i Landet, hvad der vel delvis skyldes, at de fleste kun opholdt sig her en ganske kort Tid, nogle Uger eller Maaneder. Andre vandt aldrig nogen Tiltro her og drog bort til lykkeligere Jagtegne, uden at nogen skænkede dem Omtale eller værdigede dem en Tanke. Ganske karakteristisk er det, at faa Landefarere har gæstet Danmark før 1650. Der kendes en Stensnider Abraham, der var Borger i Slangerup 1550, men om han havde været Landefarer vides ikke; den første Landefarer, der overhovedet omtales i skriftlige Dokumenter, er vist en Øjenlæge Kersten, der var Borger i Lübeck, og som 1464 praktiserede i Randerseggen, samtidig med at han opkøbte Øksne. Talrige er Landefarerne fra 1650 til 1750, medens Tiden

indtil 1800 viser Landefareriet i Nedgang. Enkelte Berømtheder (Cyrus, Taylor, Tadini) har gæstet os; men Flertallet har øjensynligt hørt til Landefarernes store Gros, selv om Titlerne ofte lod formode noget andet. Ret selvfølgelig er det, at Flertallet var Tyskere eller kom over Grænsen fra vort sydlige Naboland, faa var Franskmænd, nogle Italienere, en enkelt Schweizer.

Har Kvaliteten som Helhed været ringe, saa har ogsaa de ydre Forhold svaret dertil. Kun om en enkelt, Okulisten, Broksnideren og Saarlægen Gotfred Albrechtinus, véd man, at han kom med Følge. Den 6. Maj 1682 fik han Bevilling til at praktisere »i vore Riger og Lande«, men samtidig skulde han entholde sig fra at give indvortes Midler, og ved hans Ankomst blev det paabudt alle »høje og nedrige Civil- og Militærofficianter og Betjente at lade ham med Hustru, Børn og Folk samt en Vogn og fire Heste saa og medhavende Mobilier fri og ubehindret passere og repassere«. Dog dette kan ingen Sammenligning taale med Landefareroptogene i sydligere Lande. Mest mærkelig har vel Okulisten Taylor taget sig ud herhjemme, naar han stod paa sin Vogn, der var bemalet med Øjne, og paa hvilken man læste hans Valgsprog:

»Qui visum dat, dat vitam«. ⁴⁾

Sebastian de Scio, der den 21. Maj 1695 fik Bevilling til at forhandle medicinske Secreta (bl. a. Orvietan) i Hertugdømmerne, en Bevilling, der fornyedes 7. Marts 1702, har sikkert ogsaa vakt nogen Opmærksomhed, naar han indledede sin Handel med

at danse paa Line. Kun én Linedanser til findes nævnt i Aktstykkerne, nemlig Anton Valentin Scarpeta, der senere vil blive omtalt udførligere. En enkelt, Antonio Maria Campioni, var Fyrværker og Tandlæge. Teaterforestillinger har antagelig været noget hyppigere, end man vilde skønne. Berøgtet er i den Henseende den fra Ludvig Holbergs Komedier kendte Salomon Poulsen von Quoten, om hvem man véd, at han gav Forestillinger først med italienske Marionetter, senere med virkelige Skuespillere. At andre Kvaksalvere benyttede en lignende Form for Reklame, ses af, at han beklagede sig til Magistraten i Randers, der havde tilladt en anden Landefarer, Johannes Radinius, at opstille sit Theatrum paa Torvet og der at sælge sine Medikamenter ved Komadiespil og »Pikkelherings Pudser«. Radinius blev da ogsaa dømt til »at nedbryde sit Theatrum og sig inden tre Solemærkers Udgang af Randers med sit Kvaksalveri og Komadiespil at forføje«.

Uden videre fik man ikke Lov at drive Forretningen. Der fordredes en Bevilling, der udstedtes eller nægtedes efter forud indgiven Ansøgning. Øvrigheden støttede sig i disse Forhold til de Bestemmelser, der var fastsatte i det kirurgiske Kollegiums Statuter af 21. August 1577. De lød:

»§ 17. For den store Falskhed og Bedrag, der almindeligen findes hos de Qvaksalver og Landtfarer, skal ingen herefter udstaae og udfly deres. Varer i Kiøbenhavn førend deres Tiriac Pulver, Olie og hvis de have at sælge, som Medicin og Lægekunst er anrørendes bliver beseet og proberet af en Doctor Me-

dicinæ med Oldermænden og nogen af Embedsbrødrene, og dersom deres Vare findes god og uforfalsket, skulle der af Borgemestre, Raad og Fogden efter gammel Sædvane bedes Forlov dermed at udstaae; men dersom nogen Falskhed hos samme Vare befindes, skal dennem forbydes den at udfly eller sælge; hvo herimod gjør skal bøde for hver Gang sex Daler.

§ 18. Skal og ingen Steensnider eller Landfarer sig nu understaae nogen at antage og med indvortes eller udvortes Medicin curere, uden han tilforn haver sig opladet for Doctoribus udi Lægekunst, og de hannem duelig og beqvem dertil kiendt have. Findes nogen herimod at gjøre, bøde derfor tolv Daler. «*)

Ansøgningerne gik rigeligt ind, og der er ikke helt faa bevarede af dem, men de giver ikke mange Oplysninger; oftest gaar de ud paa at faa Tilladelse til at slaa Telt op paa Byernes Torve, at forhandle Medikamenter eller at operere. En og anden Gang ansøges om Tilladelse til at uddele Sedler med Reklamer og anbefalinger. Disse Ansøgninger bragte ofte Øvrigheden slemt i Vinden. Man vilde jo gjerne skaffe Befolkningen en Hjælp, den ellers havde vanskeligt ved at faa, men Erfaringen havde lært, at man skulde vogte sig stærkt for altfor stor Imødekommenhed. Gaves Bevillingerne — hvad der altsaa som Regel først skete efter en Overhøring, foretaget af virkelig sagkyndige — indeholdt de som oftest en

*) Bartholin, Cista medica 1662. p. 66. Oversættelsen er taget fra J. D. Herholdts Archiv for Lægevidenskabens Historie i Danmark. 1823. p. 118.

Række Bestemmelser, der indskrænkede vedkommende Landefarers Virksomhed til en bestemt By eller Landsdel, eller, hvis han var Operatør, da begrænsede hans Omraade i operativ Henseende, saa at han ikke gjorde Indpas i andre Folks lovlige Næring. Saaledes fik Andreas Michel de Lorme den 23. Juli 1689 Tilladelse til i vore Riger og Lande at praktisere en sekret Kunst, hvorved han Tarmløb (Brok), hvor farlig den endog kunde være, kan kurerer, dog uden at gøre Indgreb i Bartskærernes Omraade. Ganske almindeligt forbød man ogsaa Operatørerne at handle med Lægemedler. Paa den anden Side støttede man ofte Landefarerne ved at fritage dem for borgerlige Afgifter og Skat.

Langfra altid blev Ansøgningerne bevilgede. Joachim Johansen fra Slesvig, der 1821 søgte om i 2—3 Maaneder at maatte praktisere som Øjen- og Ørelæge, fik ingen Bevilling, da Stadsfysikus Lund havde holdt et Kollokvium med ham og fundet, at hans Midler var ganske almindelige og unyttige. Eksaminerne og Kollokvierne maa have været i nogen Grad frygtede, ti en og anden Gang ser man, at en Landefarer indgiver sit Andragende om Ret til at praktisere, Sagen henvises til det kirurgiske Akademi, som ønsker Ansøgeren indkaldt til Kollegium, men man hører ikke mere om Sagen, da den paagældende er rejst bort. Saaledes hændte det f. Eks. med Joseph Rainery, der som kgl. preussisk Øjendoktor vel nok burde have kunnet taale en Eksamination (1791). En og anden Gang er man øjensynlig gaaet uden om Autoriteterne. Joseph Schneider fra Frank-

furt an der Oder, der praktiserede som Okulist og Dentist, og som var anbefalet fra mange Sider, ikke mindst af Sundhedskollegiet i Kiel, kom til Ribe i Foraaret 1818 og foretog med Stiftsfysikus Hoff-Hansens Tilladelse flere Kure der, navnlig Stær-operationer, og blev af ham anbefalet til at erholde Tilladelse til at praktisere. Hvad Udfald Sagen fik, vides kun for Hoff-Hansens Vedkommende. Han maatte lide den Tort, at Sundhedskollegiet udtalte sin Misbilligelse af hans Optræden. Dette er vel forstaaeligt, ikke mindst hvis Schneider har været den samme som den Person med enslydende Navn, som 1801 ansøgte om Ret til at praktisere i København. Kirurgisk Akademi fik Sagen til Behandling, og den paa-gældende ønskede en Overhøring, men opgav det atter, da en mundtlig Forhandling havde lagt for Dagen, at han ganske var blottet for anatomiske Kundskaber. Akademiet fraraadede da ogsaa at give ham nogen Tilladelse.

Schneider har vel nok hørt til de ringere, og man har vist gjort Ret i at skille sig af med ham. At Landefarerne kunde paaregne Støtte, naar de virkelig ydede noget godt, kender man dog mange Eksempler paa, og i mange Tilfælde paaskønnedes deres Virksomhed saa meget, at den evige Omflakken kunde høre op, og i saa Tilfælde ser man den tidligere Landefarer indtræde i Byernes Borgerskab som boddende Mand, hvad enten det nu blev i Hovedstaden eller i en af Rigets andre Byer. Frands Anthon Creutzthaler (Creutzholer, Creutzhaler), der, som Søn af en Dresdener Tandlæge, var født i Radis i

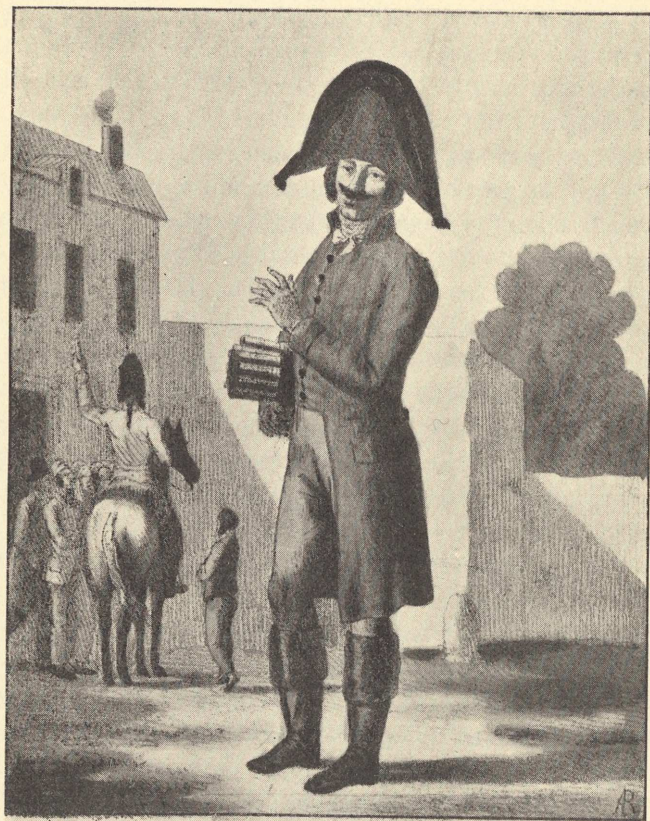
Ungarn, og som selv var Mund- og Tandlæge, fik den 5. Juni 1722 Bevilling til i tre Maaneder at opslaa sit Telt paa de publique Pladser for uden Betaling at vise sin Kunst for alle, og at sælge de dertil tjenende Tandlægemidler, Essenser og Tinkture og for billig Betaling bruge sin Kunst for de Godtfolk i Husene, som begærede det. I September Maaned fik han paa Grund af sine gode Kure Bevilling til at nedsætte sig i København og til at tage Borgerskab. Han fik Ret til at praktisere i hele Danmark, og han kaldte sig kongelig privilegeret Tandlæge. Hans Bopæl var paa Østergade, der hvor det islandske Vaaben udhænger. En slem Konkurrent fik han i den ovenfor nævnte Anton Valentin Scarpeta, der kaldtes den italienske Tandlæge (han var født i Venezia) og i 1723 logerede i Hummergade, »hvor det Kongelig danske Vaaben staar over Døren«. Konkurrencen mellem dem har sikkert været streng, for Scarpeta drev en livlig Handel med Vidundermedikamenter, Øjenvande, Salver, Ligtorneplastere og Brokbaand, og han havde det Held, at da hans første 3-aarige Bevilling udløb, fik han den (1725) fornyet paa Livstid med Tilladelse til at praktisere i Danmark og i Norge.

Man véd kun yderst lidt om de egentlige Medika-
menthandlers Virksomhed her i Landet. En af de
tidligst nævnte er Reinhard Speer, en Materialist
fra Wien, der 21. Oktober 1667 fik Privilegium paa
i vore Riger, Fyrstendømmer og Lande uhindret at
sælge Oleum petræ⁶⁾ og Ungula alcis.⁶⁾ En anden,
Johan Christoph Nebenlong, der kom fra Nürn-
berg, maatte »med sine medicinske Varer staa her

paa Slotspladsen« (1663). Han solgte Elixir proprietatis Theophrasti Paracelsi⁷⁾ og Claretum purgatorium⁸⁾ sive Vinum Hippocraticum antimoniale. Underligt nok synes Danmark ikke at have haft Besøg af nogen Marchand de vulnéraire, eller Saarvandsforhandler, en Specialitet, der navnlig var udviklet i Schweiz og Frankrig. Den eneste schweiziske Landefarer, der gæstede vort Land, var Wolfgang Krachwoll fra Niederweyl, som 1669 kom til København; han var Okulist.

Det er i det foregaaende vist, hvorledes Øvrigheden forsøgte at holde noget igen paa Landefarernes Virksomhed, der jo langtfra altid svarede til de gyldne Løfter. Overfor Okulisten, Sten- og Broksnideren Kaspar Drewitz, der 1718 søgte Bevilling til at være Operatør her i Staden, forsøgte man en ny Fremgangsmaade. Han havde Attester for heldige Operationer, udførte i Rostock, Kalundborg, Viborg, Haderslev, Tønder og paa Femern, og det medicinske Fakultet gav ham da ogsaa Tilladelse til at bruge sin Profession, men det forbød ham at bekendtgøre sit Navn og sin Bopæl ved trykte Sedler. Forbudet synes besynderligt, men det har i Virkeligheden været en energisk Indskriden mod en gammel Kvaksalverskik, der lidt efter lidt var bleven en Uskik. Disse Sedler har vel oprindelig kun indeholdt Navn og Adresse, men de toges op i Reklamens Tjeneste*) og blev hurtig

*) Da Okulisten og Broksnideren Selmer nedsatte sig i Viborg, anførte han saaledes paa sine Reklamesedler, at han havde tjent som Feltskær baade i den sidste svenske og i den tyske Krig. Han fik Tilladelse til at øve sin Kunst i Jylland 15. April 1636. Aaret efter træffes han i Aarhus.

Marchand de Vulnereux Suisse

Fig. 9. Schweizisk Forhandler af Saarvand.
(Medicinsk-historisk Museum.)

til store Plakater, i hvilke Kvaksalveren dels roste sig selv, dels Varerne paa en saadan Maade, at Publikum nødvendig maatte bedrages, hvis det fæstede Lid til Indholdet.

Skønt den Slags Plakater og Sedler har været i Brug i meget lang Tid — de ældste stammer fra Tiden lige efter Bogtrykkerkunstens Opfindelse — og naturlig har været uddelte i talrige Eksemplarer, findes kun faa bevarede til vor Tid. Da de giver et overmaade tydeligt Billede af de vandrende Kvaksalveres hele Virksomhed, skal der her gives en Beskrivelse af de Eksemplarer, der findes i danske Biblioteker og Samlinger. De Avisreklamer, der var en direkte Fortsættelse af Reklameplakaterne, og som forefindes i et betydeligt Antal, vil ikke blive omtalte.

[1] I det kongelige Bibliotek skal der findes en Plakat fra det 17de Aarhundrede, der allerede er offentliggjort og afbildet hos G. Norrie. Den er et Etbladstryk i Folioformat, kun trykt paa den ene Side; dansk Tekst er med Fraktur, latinsk Antikva kursiv, naar undtages første Linje, der er sat med sædvanlig Antikva. Satsen er omgivet af en Ramme, Højden af denne er 254 Mm., Bredden 168 Mm. (beskaaret paa den ene Side). Plakaten er dog større, da den af Norrie angives at være »noget formindsket«. Bladet er udgivet af Valentin Reusswurm fra Schmalkalden, en Landefarer, man ellers ikke kender noget til. Ordlyden er følgende:

Non opus est valentibus Medico, sed male
habentibus. Matth: 9°.)

Mitterligt oc obenbare være faar alle i almindelighed, De
synderlige faar dem som met mangfaaldige Legemers
besuerlige Siuger oc skrøbelighed ere besueret, at ieg Ba-
lentin Reuszwurm aff Smalchalden, Stensnider, Opthal-
mista, Induaartis Siugdoms oc vduaartis Saars læge, haffuer
bekommet formedelst Guds, den offueste Lægis Naade,
disligeste ved min slitige vandring i mange Land oc for-
faring hos mange Høylærde Læger, Doctores, Chirugos
oc Spag[y]ricos,¹⁰⁾ ocfaa ved min vindstibelige slitighed,
mangfaaldige møde, arbeide oc store betaaftning, som ieg
der paa vent haffuer, en vijs oc fast oc paa mange Men-
niske forføgt Lægekunst, baade til Induaartis breck, vduaar-
tis Saar, ocfaa til Dynenis skrøbelighed, Huilcken Læge-
dom en part steer ved Vulcanische Handgriff, effter den
Konstis art Spagyrica, *quæ ex singulis corporibus
pulum ab impuro separare docet*,¹¹⁾ En part ocfaa ved
min offuelse oc Chirurgi kunst, som er paa mange Men-
niske proberet oc forføgt, De er det den første part aff min
kunst, som er it ret oc vist Vulcanisch Apotek,¹²⁾ huilcket
en part aff mig selff, en part ocfaa aff andre Høylærde
oc forfarne Doctoribus oc forfarne Spagyricis eller Al-
chemister er anret oc aff sted kommet, huor vdi Guds
offuermaade oc wfigelige Naade, som hand haffuer gissuet
det Menniskelige kion til gode, riglige obenbaris, Huilcken
lægedom oc Guds gaffue, der fortærer alle Legemens na-
turlige Siuger oc breck, lige som Ild fortærer Træ: De
er det de aller ædelste oc herligste Quintæ Essentiæ aff
mange ting, Ocfaa de aller ædelste Tincturæ, Arcana

Magisteria,¹³⁾ oc *Elexer* aff *metallis*, *minerallis*, *Gemis*, *Margaritis* oc *Marcasitis*¹⁴⁾ oc andre *Crescentibus*,¹⁵⁾ som er forlangt her at opregne, Huor ved mange oc atskillige Siuger, oc breck met Guds hielp grundelige *cureris* oc lægis. Som er *Noli me tangere*,¹⁶⁾ *Podagra* eller *Podangel*, *Caducus morbus*¹⁷⁾ eller den Faldende Siuge met all sin Slect, Popelsje, Watersjot, den Gulesjot oc alle andre saadanne. Desaa kand ieg met Guds hielp, foruden disse hoffuet Siuger ved denne min Høylofflige Lægedom *curere* oc læge mange andre Siuger, som er alle slags Raaldejiuge met deris slect, disligeste den ny Siuge¹⁸⁾ som nu er almindelig, ocjaa den forgifftige Pestilenz, Item alle slags Hoffuetuerck, orne vee, Døffhed oc Ornenis forstoppelse, Desaa alle slags Tanduerck oc Flud¹⁹⁾ aff Hoffuedet, Heeshed, Trangbrystighed, alle Massuens, Lessuerens oc Wiltens breck, Brod oc Verck i Lemmerne, Armene, Been oc Ryggen, disligeste alle Frantzoser,²⁰⁾ Lemmelestelse oc alle obne Saar, i huordanne eller huor gamle de ere. Der til ocjaa mange oc atskillige hemelige Quinde siuger oc breck, som icke her er tilbørligt at opnessne, icke heller kunde for kaarthedens skyld antegnis.

For det andet, kand ieg ocjaa met denne min Konst som Gud mig giffuet haffuer, hielpe alle *Chirurgische* breck oc skade, met konstlige nys paafundne *Practiker*, *Instrumenter* oc Handgriff, langt offuer alle andre, baade gamle oc ny *Chirurger*, hues lige for mig aldrig vaar vdi disse Lande huercken hørt, seet eller forfaret, De vil ieg til dijs bedre forklarung oc forstand her nogle slags Siuger opregne.

Der som nogen derfaare, er beslagen met Blindhed, oc haffuer veret faa eller mange Aar blind oc icke haffuer

jeet, saa som der ere mangehaande øyen breck, som *Squamæ Nubeculæ*, *Cataracter*²¹⁾ eller hud offuer øynene saadan skra[be]lighed oc breck kand ieg konstelige borttage, oc i en kaart tid hielpe de Siuge igen til deris fuldkommelige Siun. Der hos ocjaa all anden breck paa øynene, saa som Hede, Røde, Dumme oc rindendis øyen, oc huad anden breck Øynene kand tilslæs, kand ieg vden all pine fordriffue paa en søye tid. Item, der som nogen er plaget met Sten vdi Blæren, den kand ieg konstelige skære, oc fuldkommelige Læge saaret paa en søye tid, Ocjaa de som ere tilf[or]n skaarne aff andre, oc forderffuede, i det at de icke haffue kundet lægt dem til, dem kand ieg ocjaa grundelige læge, oc [hi]elpe dem til deris fuldkomne Helbrede, at de lige som andre Menniste skulle vden all feil kunde holde oc lade de[ris] vand etc. Ocjaa kand ieg met Guds hielp fordriffue Sten aff Blæren paa Quindfold, met fri konst foruden stærkelse, i huor store de ere. Disligiste kand ieg formedelst forbenessfude *Quintas essentias*²²⁾ oc *Spagyrische* Lægedom fuldko[mme]lige *curere* oc fordriffue Sten aff Vænderne oc Nyrene, baade aff Mends oc Quinders personer, oc alle *Calculosische* *Slecte*,²³⁾ som er *Podagra* met sit anhang, *Colica* oc alle *Calculosische Contractur* oc breck. Ocjaa om nogen er besueret oc plaget met noget slags Brod²⁴⁾ oc er broden induaartis enten paa den ene eller begge sider, vere sig vng eller gammel, Mand eller Quinde, som der met er bestedt, eller met *Herniosa excrescentia*,²⁵⁾ *herniosa carnosæ*,²⁶⁾ *cirbales*,²⁷⁾ *Intestinales ventosæ*,²⁸⁾ I huor lenge de haffue hafft det, ved ieg raad til at hielpe dem i en stæket tid, en part met stærkelse, oc en part foruden stærkelse. Item, alle haande slags vext som opuaage i kiødet, Drel,²⁹⁾ Harestaar oc an-

det faadant, kand ieg konstelige affskære oc inden en søye tid igen til læge. Der hos oc saa kand ieg affskære alle slags Kressft, Fistel,³⁰⁾ Haarorm,³¹⁾ oc anden saadan brect, i huor lenge de haffue hafft det, oc snart læge dem til igen. Item, alle slags maal³²⁾ oc lyde, som mand er født met, Mus i ansictet, Lungeflag, røde plette, Finder, Tinter³³⁾ oc andet faadant, enten vdi Ansictet eller anden steds paa Legemet, kand ieg foruden all skærelse fordriffue oc ødelægge. Oc saa kand ieg grundelige læge oc *curere* alle obne forfulne gamle oc raadne jaar, som aff andre Læger oc Bartscker ere offuergiffne oc actet wlægelige, i huor de ere paa det gantste Legeme.

Efterdi at Gud naadelige haffuer mangfoldige begaffuet mig met disse forbenessinde Høyløfflige Konster, da vil jeg icke graffue mit eniste pund i Jorden, men trolige sætte det ud paa Ager iblant mine Næste. Er dersaare tilbøylig oc beredt at tiene met min konst huermand oc alle som ere skrøbelige oc siuge, De fattige vil ieg hjelpe for Guds skyld, de Rige for en temmelig belønning. Om nogen dersaare begærer min Konst som mig er giffuen aff Gud, hand maa komme til mig i mit Herberge som her neden faare er antegnet, Huer skal faa aff mig god besked, oc saa meget som Gud haffuer forlent mig naade til, slitelige *cu . . . vis . . .* [De sidste Ord ulæselige.]

[II] Sammesteds, hvor denne Plakat er offentliggjort, findes ogsaa følgende Plakat, der ligeledes skal opbevares paa det kongelige Bibliotek:

Kjøbenhavn den 6 Novbr. 1774.

I Dag er Kongelig Preussiske Hr. Hofraad, Doctor og Profesør Hillmer paa Forlangende hertil ankommen,

han har gjort sig berømt over heele Europa ved at curere Dienstvaghed, og at staffe Blinde deres Syn igien. Han opholder sig her iffun i 14 Dage.

De første 3 Dage bliver de fattige Blinde hiulpne for intet.

Han logerer paa Kræmmer-Compagniet.

Plakaten er ret lille ($9\frac{1}{2} \times 10\frac{3}{4}$ Ctm.), den stammer fra en Øjenoperatør, der gentagne Gange var her i Landet, og som ogsaa viste sig i Sverige. Joseph de Hilmer var her 1762. Han havde allerede anmeldt sit Besøg 1749, men det vides ikke, om han kom. Den 2. Maj 1766 fik han Bevilling til i fire Uger at forrette og øve Øjenkure i København; dog skulde han være de syge til Raad og Hjælp i de Følger, som lettelig nogen Tid efter Operationen kan indfinde sig; saa skal det og være ham alvorligen forbudt at afgive og befatte sig med andre Kure end alene Øjenkure. I November 1774 søgte de Hilmer, der atter var i København, om at maatte give de herværende fattige blinde deres Syn uden at tage Betaling derfor. Prinsen — vel sagtens Arveprins Frederik — synes at have interesseret sig for Sagen, »naar et Par gode Medici vil give ham et Vidnesbyrd«. Kancelliet sendte den 30. November 1774 Sagen til det medicinske Kollegium, der svarede den 27. December, men da havde Supplikanten pludselig absenteret sig, for at undgaa Følgerne af to tabte Processer for ulovlig Behandling af Patienter. Sagen henlagdes derpaa.

[III] Universitetsbiblioteket opbevarer to Reklame-

sedler. Den ene er et Etbladstryk, trykt paa begge Sider, fra Midten af det 17de Aarhundrede. Papirets Højde er 212 Mm., Bredden 175 Mm., det er dog afskaaret foroven. Kolonnens Højde er 155 Mm., Bredden 115 Mm. Typerne er Fraktur, den latinske Tekst Antikva.

Dette Blad har indtil for nylig været indhæftet i et af Universitetsbibliotekets Eksemplarer af Jens Lauritzsøn W[olff]s *Diarium sive Calendarium Ecclesiasticum, Politicum Et Oeconomicum Perpetuum*.... Prentet i Kiøbenhaffn, aff Peter Hake Aar MDCXLVIII (4°) udfor Side 518. I Marginen paa Plakaten er der enkelte skrevne Ord, mest Oversættelse af nogle af de tyske Ord i Plakatens Tekst, skrevne med samme Haand som Navnet paa Titelbladet paa Bogens øjensynlig første Ejer Matthias Lavrentij Randerhusie Danus. Reklameskriftet stammer altsaa sikkert fra Midten af det 17de Aarhundrede og er indbundet i Bogen af dennes første Ejer. Ifølge Universitetsmatriklen dimitteredes Matthias Lavrentius Randrus fra Aarhus Skole, han immatrikuleredes den 22. Maj 1630 og valgte Hans Rasmussen Brochmand til Privatpræceptor. Han maa altsaa have studeret Teologi, men da han ikke vides at have taget Baccalaureusgraden, har han maaske opgivet Studiet, eventuelt for at ende som Degn i en af Landets Afkroge. At han kalder sig »Danus« kunde maaske tyde paa, at han havde studeret ved et udenlandsk Universitet.

Den, der har udsendt Reklameskriftet, kalder sig Tobias Koms fra Görlitz »aus den 6 Stätten«. Om hans Person véd man i Øjeblikket absolut intet.

Hans Hjemsted har været Görlitz i Schlesien, og han kalder sig »aus den 6 Stätten«, idet Görlitz var i Forbund sammen med Bautzen, Zittau, Kamenz, Löbau og Lauban i Tiden 1346—1815. Ogsaa Koms' Lærer Georg Simon Köller fra Ingolstadt er ganske ukendt. Plakatens Ordlyd er følgende:

Kunt und zu wissen sey jedermänniglich, daß allhier ankommen ist ein wohlerfahrner, weit gereiseter und Kunstreicher Zahn-Artz, welcher alle böse Zähne aufziehen kan, ohne sonderliche Schmerzen, und mit Geschwindigkeit, das zu verwundern ist, es sein faule Zähne, Wurzeln, die ander Unerfahrne abgebrochen, und den Leuten so den Mund verdorben, gleich wie ihm täglich vorkompt, oder die Mißgewächs oder dobbelte Zähne haben, auch Zähne die auß- oder einwärts ind den Mund stehen.

Zum andern, wo Frauen- oder Manns-Persohnen vorkommen, welche Mangel an den Zähnen hätten, zwar es sey gleich unten oder oben im Munde, die vor vielen Jahren sind heraus gefallen oder gebrochen, welches eine Unzirde des Mundes ist, auch eine große Hinderung an der Sprache, es sey gleich 1. 2. 3. 4. mehr oder weniger, so kan ich solche vollkömlich in den Mund setzen, daß man drauff essen und beissen kan, als wann es seine rechte natürliche Zähne wären. Ich treibe auch den Scharbock³⁴⁾ oder Mundfäule,³⁵⁾ Frauen- und Manns-Persohnen, welche Zähne im Munde haben, die ganz roht und wackeld sind, die kan ich wieder befestigen, daß sie standhafft bleiben, so lang der Mensch lebet. Ich habe auch ein vortreffliches und sehr köstliches Zahn-Pulver, welches aber wegen der köstlichen Incredien die darzu kommen, etwas theur ist,

wird ins gemein nicht verkaufft, wem es aber beliebt, der kan es bey mir bekommen. Ich erbiere mich auch, Frauen und Manns-Persohnen, welche kohlischwarze schändliche Zähne im Munde haben, dieselbigen kan ich mit subtilkeit in einem Vater unser lang so schön, sauber und weiß machen, daß sie bleiben weil der Mensch lebet. Wer sonst andere Krankheit oder gebrechen hat der kan sich auch bey mir angeben, den wil ich auch negst Göttlicher hülffe guten Rath mittheilen.

* * *

Kurze Beschreibung des neuen erfundenen Pflaster welches ist an Tag gegeben von meinem Lehrmeister Georg Simon Köller auß Beyern von Ingelstadt, und ist an vielen hundert menschen Probiret und bewehrt er funden.

Zum ersten dienet dieses Pflaster vor die große Betage³⁶⁾ und Schwindel des Haupts solches über die Stirne oder Scheittel geleget mit unterlegung eines Daffts das die Haar nicht einbacken. 2. Dienet dieses Pflaster vor ienen kalten und verschleimten Magen das der Mensch weder essen noch trincken und die Speise verdauen kan, solches über den Magen gebunden und ein tag etliche ligen lassen, das erwarmet den Magen und treibet alle Schleimigkeit von den Magen und macht den Menschen Lust zu essen und trincken. 3. Dienet es auch für alle Bauchwehe wie die Mahnen haben, als die Colica an Mannes-Persohnen, Grimmen,³⁷⁾ und Behrmutter³⁸⁾ an Frawenpersohnen, Solches nur über den Nabel oder sonsten wo der Schmerz ist über geleget vertreibet solchen Schmerzen. 4. Vor reissen und stechen im Rücken, Kreuz oder Miltz-

steichen, auch Sand und Griß, solches ein Tag etliche über das Kreuze am Rücken oder sonsten wo der Schmerzen ist über gelegt hilfft gewiß. 5. Vor alle Glieder Schmerzen wo sie auch sein an Armen oder Beinen, solch Pflaster über gelegt vertreibet die Schmerzen. 6. Vor alle ver-frorene Hände und Füße solches Pflaster übergelegt ziehet den Frost auß, so aber aufgebrochen heilet es von Grund auß. 7. Heilet es alle Alte Schaden sie sein gleich 4. 6. oder 10. mehr oder weniger Jahr alt die sonsten kein ander Pflaster kan heilen heilet dieses Pflaster von Grund auß, wo fern faul Fleisch darin were kan man ein wenig gebranten Maun darin streuen, und dan mit dem Pflaster fleißig verbunden. 8. Curiret heilet und leschet allen Brandt womit man sich hat verbrand als heiß Waszer, Feuer, Bley, Zinn, Schwefel, Pech, Laß, Harz, Öhle und dergleichen, dieses Pflaster alsobald übergelegt hilfft gewiß und leschet den Brand von Stunden an. 9. Vor Pestilenz oder Speckbeulen⁸⁹⁾ den Kindern hinter die Ohren oder Gnicke, Dieses Pflaster nur über gelegt ziehet es auß und heilet es von grund auß. 10. Vor aller giftigen Thir oder Hunde und Pferde Biße dies Pflaster nach größe des Schadens übergelegt heilet es. 11. So einer einen Dorn Nagel, oder Glas im Fuß getreten dieses Pflaster übergelegt hielet es und ziehet es herauß. 12. Vor alle truckene Schaden als Stöße, Schläge, Würffe, so nicht bedarff des auff schneiden, nur diß Pflaster darauff gelegt. 13. Vor frische Wunden sie sein gehauen, gestochen, gestoszen, wo ferne kein Bein verlezet ist, Heilet dieses Pflaster. 14. Vor alle offene Ellebogen, Knie Scheiben und dergleichen heilet dieses Pflaster. 15. Vor den kalten Brand wie au <ch> fressenden Wurm oder Krebs mit diesem Pfla-

ster verbunden curiret und heilet es von Grund auß. 16. Vor die Rose oder heilig Ding⁴⁰⁾ dieses Pflaster drauff gelegt ziehet es über Nacht weg, woferne es aber schon auffgebrochen nur alle Tage mit diesem Pflaster verbunden heilets von grunde auß. In summa dessen Tugenden ist alhie kein Raum zubeschreiben.

Dieses fürtreffliche Pflaster und andere Künste mehr findet man aniezo bey mir Tobias Komps, von Görlik auß den 6. Stätten, man findet auch bey mir eine Kunst, Haar wachsen zu machen, und Waszer die Flecken im Angesichte zuvertreiben, auch gutte wolrichende Handseiffen, auch Kugeln vor Flecken in den Kleidern auch eine Kunst die Hüneraugen oder Leichborn an den Füßen zuvertreiben. Solche mangelhaffte Personen können mir in meiner Herberge zusprechen, oder durch einen Diensten mich ersuchen lassen, so sol ihnen von mir in oberzehnten Stücken treulich gerathen und gedienet werden.

[IV] Paa Universitetsbiblioteket findes endvidere nedenstaaende Udklip af en Reklameplakat fra det 17de Aarhundrede. Den var indhæftet i samme Bog som den foregaaende udfor Side 288, er trykt med Fraktur, men kun paa den ene Side. Dens Højde er 65 Mm., Bredde 165 Mm.; Satsens Højde 56 Mm., Bredde 133 Mm.

Von der Tugend des fürtrefflichen Oleum Juniperi,⁴¹⁾
oder Wachholder Ohle.

Bum ersten ist diß Ohle sehr nützlich vor Schmergflüsse, Reissen oder Pein der Glieder, nur mit diesem Ohle außserlich geschmieret, bey der Wärme eingerieben, sonst ist es vor vielen innerlichen Gebrechen sehr dienlichen zu-

gebrauchen, reiniget Nieren, Lenden, widerstehet Fisteln, Krebs, stiller das Blut harnen, auch vor allerhand heimliche Gebrechen der Fräwes Persohnen, treibet aus die todte Geburt, und befördert die Geburt, auch dienet es vor dem Sicht, Durchlauff auch rothe Ruhr, stiller alle Blutflüsse auch die güldene Alder, er reiniget das Geblüte woraus grössze Schwachheiten entstehen, ist auch in schedlichen Pestilenzzeiten sehr nützlich, nur allezeit 7. oder 11. Tropffen in Wein oder Brantwein eingenommen, auch ist es vor andre viele Gebrechen sehr nützlich, welche allhier nicht alle gemeldet werden.

[V] I det kongelige Bibliotek (Katalog 10, S. 56) opbevares en Plakat stammende fra en Okulist Johannes Schneider, hvis Hjemsted var i Krakow i Mecklenburg, og som ikke maa forveksles med den tidligere nævnte Joseph Schneider. Den stammer fra Slutningen af det 18. Aarhundrede og er trykt med Fraktur paa begge Sider. Dens Højde er 212 Mm., Bredde 174 Mm.; Satsens Højde 178 Mm., Bredde 131 Mm.

Det Høifstørede Publifo bliver herved bekientgiort: at den berømte Mecklenburg-Strelitzske Hof-Land- og Dienoperateur, Johannes Schneider, Borger til Krakau i det Mecklenburgiske, som og cessioneert af Kongel. Großbrittaniske og Churførstlige Regieringen til Hannover, er ankommen. Han ønsker, at alle som vilde bruge hans Raad, sig i Tide hos ham melder, fordi han ikke bestemt kan angive, hvor længe han bliver.

* * *

1. Rurerer han alle Blindhed af Diene, som: Stær Brandhorn⁴²⁾ og Blatterfelle,⁴³⁾ skulde di ogsaa være kom-

men af Kopper; naar kunns Dieapeln heelt er. Tilligemed kurerer han alle røde, heede og mørke Diene, som Blindhed forarsager. I Begyndelsen af sorte Stær⁴⁴⁾ kan han komme til Hielp, og den i kort Tid kurerer. Og naar han ikke kan hielpe, saa advarer han Patienten, straks, for videre Omkostninger.

2. Forstaaer han at tage alle afbrokkene stumpe Tænder og Røder, som af Uerfarne er bleven fordærvet, uden besynderlige Smerter, og i den største Gesvindighed, ud af Munden.

3. Kan han, med subtile Instrumenter, alle sorte, forbrændte og med Viinsten besatte Tænder, gjøre hviid og reen.

4. Kan han ogsaa Tænderne plombeere, eller udfylle med Guld, Sølv og andere Metaller, uden de mindste Smerter, saa at Tænderne stedse bliver got.

5. Har han ogsaa en fortreffeligt engliske Tandpulver, at gjøre Tænder smukt med. Koster 1 Mk.

6. Har han en meget got Tandbalsam for Branden⁴⁵⁾ i Tænder, Skiærbut,⁴⁶⁾ Rottighed⁴⁷⁾ i Munden, og at forfriske det tabte Tandkiød, at det vokser igien. Løssiddende Tænder gjør han saadanne fast igien; at enhver maa glæde sig derover. For det første bruger man Tandpulverne, saa dypper man en Zeer i Balsamet, hvormed Tandkiødet in- og udvendig bliver besmøret, saa bliver det straks hviid og reen. Hvem som nu har sine Tænder fiær, de betiene sig af dette Balsam og Pulver. Balsamet betager all stinkendes Lugt; gjør en meget rar lugtende Mund, og fordriver alle Tandpine; naar man nogle Draaber paa Boomuld paa Tanden lægger. Hvilket altsammen er bleven befunden for ret og got. Koster 2 Mark.

7. Fører han ogsaa en Tandlættverge hos sig, til Forfriskelse af Tænder. Som og en meget got Virkning gjør, hos Børn, som tungt faae Tænder. Saa snart deres Tandfæd om Dagen eengang dermed bliver smørt, faa bekommer di, uden alle Smerter, ikke allene deris Tænder, men har ogsaa i deris heele Levetiid ikke at frygte for Tandpiin. Koster 4 Mk. 8 Skill.

8. Har han en fortreffelig Arknum mod Ormene hos Ung og Gammel, hvilket udbortes bliver brugt, og alle Orm straks døder og afdriver. Hvem som holder noget af sine Børn, hvil betiene sig af denne Kunst. For Børn af 2 til 6 Aar koster Portionen 1 Mark.

9. Et Menneſte som har tabt, 10 til 15 Aar, sit Hørelse, kan han i kort Tiid hielpe; isald Patientten ikke har tabt dette i en Sygdom. Naar han seer nogen i Dret, kan han straks sige, om di er at hielpe, eller ey.

10. Fører han en englisſke Tinktur hos sig, mod Lever- og Sommerplætter i Ansigt og paa Hænderne. Koster 3 Mark.

11. Har han ogsaa et Plaster for Viigtorne. Den haarde Skin bliver afftaaren, hver anden Dag et frist Plaster paalagt, og med største Forundring kan man see dem forsvinde. Plasteren koster 12 Skill. — Han fordriver ogsaa alle Slags Vaarter fra Legemet med en sikkert Balsam. Koster 1 Mark 8 Skill.

12. Har han et Remedium for Personer, som er behaftet med Kropper⁴⁸⁾ og tykke Halſe; naar samme inu er i Voksdom. Som og Gruentimmer som har faaet saadanne Sygdom i Barselsjengen, kan betiene sig dette Middel, og di ſtal see paa Diebliffet den beste Virkning deraf.

13. Berømmer han sig, at være en stor Kunstner i at

leie Brog⁴⁹⁾ og andere Liivesfæde, uden at fciære. Han er ogsaa en stor Kunstner, i at forfærdige Brogbaand efter den Wienske Methode,⁵⁰⁾ som er meget bequent at bære, saa at man kan ride og springe, som man vil.

14. Har han ogsaa en meget got Urterbalsam, som udvortes brugt, meget got er for alle Smerter i Lederne; for Røkpine; og for et Menneſke, som har forrænket sig, naar kunſ Stedet dermed bliver ſmørt.

15. Har han ogsaa et ſikkert Arkanum for lille Børn, som er anvoffet, eller befallet med den engliſke Sygdom, som han meget geſvind kan hielpe.

16. Kan han lille Børn kurerer, som har Blætter eller Modermaal⁵¹⁾ medbragt paa Verden.

17. Kurerer han alle Slags Skurf paa Hoved. Alle Fattige, som vil bruge hans Hielp, kurerer han for inte noget, og med den ſamme Samvittighed, som han enhver ſkyldig er. Enhver Patient kan mig hver Dag i en appart Børelſe, alleene faae i tale, og erfare, om jeg kan hielpe ham, eller ey. Jeg er om Morgningen fra Kloſten 8 til 11, og om Eftermiddagen fra 1 til 4, at treffe.

* * *

Methode at Brugre min, af mange medicinske Fakultæter for got befundene, og hos mange Perſoner med ſtorſte Prøver beviiste mineralſke Spiritus.⁵²⁾

Man bekommer ogsaa hos mig en fortreffelige Spiritum Ophthalmicum.⁵³⁾ Denne Spiritus tiener for Svindel, Hovedpine og mørke Diene; ſtyrker Forſtanden og fordeeler all Snue af Hovedet, o. ſ. v. Man tager nogle Draaber og beſmører begge Sider af Tinningen, Virvelen af Hoved, over og under Dielederne, og nogle Draaber in Næſen op-

fnuet: saa er di versikkert, en sund Gefigt at erholde til i den største Alderdom. Koster 2 Mark 4 Skill.

NB. Det høistærede Publifo tiener herved til Efterretning: at de ikke maae troe at dette er een af de falske Sedeler, som slige Quakzalver dringe Folt paa, for at blive deres forfalskte Varer løs. Naar saadanne Karle har tient et Aar hos en fornuftig Kunstner, og har jeet et Operation; saa reiser di straks omkring, giver sig ud for Operateurene, og søger at bedrage Publifo. Jeg beder derom, di vil gjøre et Forsteel, imellem en lærde privilegeret Operateur, og en Landstrykker, som løber kuns Folt i Huset, for at bedrage dem. Tillige advarer jeg enhver, at di ikke vilde høre slige unde Menneffer, som sig flitig udgiver, at være mine Venner, og Foltet med deres Pjufferfram paa den ifrefligste Maade anfører.

Løgeerer

Sedelen bliver om nogle Dage igien afhentet.

Omend de her foreliggende Reklamesedler giver god Oplysning om, hvad den paagældende Kvaksalver mente at kunne udrette og om, hvad han holdt til Fals, unddrager hans Kure og Midler sig en nærmere Undersøgelse, da de som Regel hverken er nævnte ved Navn eller paa anden Maade beskrevne. Det blev dog hurtigt opdaget, at en udmærket Form for Reklame var det, at afbilde Instrumenter eller at nævne Præparaterne — saaledes som vi allerede har set det — med mere eller mindre mystiske latinske Navne, og vi har da ogsaa nogle af denne Slags Reklameplakater tilbage.

VI] I Medicinsk-historisk Museum findes en saadan, udstedt af Johan Hinrich Hess. Den er et noget beskaaret Etbladstryk af Højde 204 Mm. og Bredde 162 Mm., med Kolonnen 198×150 Mm. Den er trykt paa Tysk med en Del iblandede latinske Ord, der er trykte med Antikva, medens Teksten ellers er trykt med Fraktur.

Plakatens Forfatter er Johan Hinrich Hess, en Mand, der vist kun med Urette kan regnes med blandt Landefarerne. Hess tog Borgerskab som Barber 1713 og blev to Aar senere udnævnt til Feltskær. Han virkede en Del som Kirurg, angives at have skrevet kirurgiske Arbejder og var saa anset, at han blev Amtsmester 1730, hvilket han var i flere Aar. Han var anset som en rig Mand, men mistede Hus og Formue under Københavns Brand 1728 og maatte søge sin Tilflugt hos Hustruens Familie, den bekendte Slægt von Aspern. Som man af Aarstallet kan se, stammer Reklameplakaten fra hans unge Aar.

Diese von mir ganz neu erfundene und in der Lithotomia sehr aventageuse Machine so an statt der Zange zu gebrauchen, habe in gegenwart zweener Medicorum und 5. Ambts-Chirurgorum den 3. dieses Monats zu erst an einen 30. Jährigen armen Menschen Masculini generis mit guten Success adhibiret.

Fig. 1. stellet selbe Machine, die Schlinge genandt, vor aa. ist ein Stück von einer dünnen Blase, bb. ist daß umbgähete Bändel, cc. eine von dünnen Fischbein gemachte Stange, dd. daß Mittelraum wodurch die Stange gestochen wirdt.

Fig. 2. ist der erste und größte Stein so mit der Schlinge genommen.

Fig. 3. 4. 5. welche drey mit der ordinären Zange

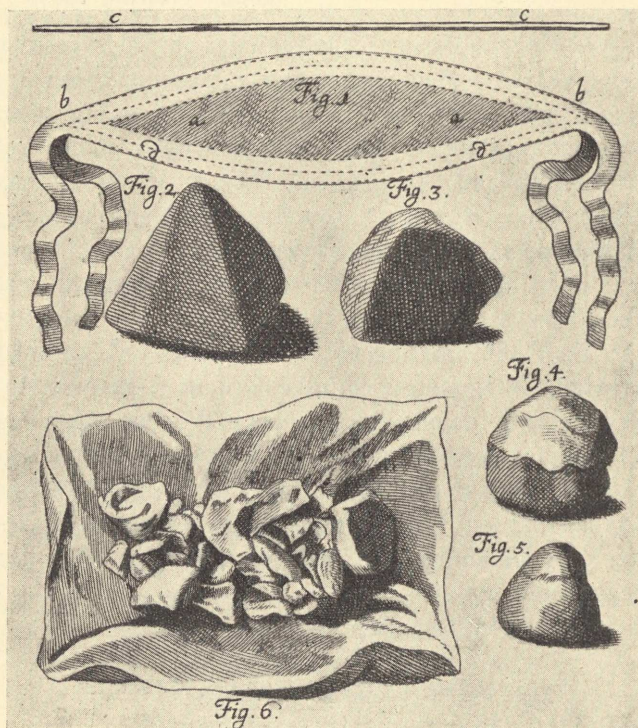

Fig. 10. Ca. $\frac{1}{4}$ lineært formindsket.

zunehmen genöthiget worde, die weil im Operiren wieder all Vermuthen 4. drey-eckichte Steine in der Blase vorfand, und selbe Schlinge naß geworden, folglich nicht wohl mehr brauchbar, überdem zur selben Zeit mich nicht mit mehrere versehen hätte.

Fig. 6. zeigt die von fig. 4. und 5. mit der Zange abgebrochene stückl. Steine.

Copenhagen den 26. Septembr. Aö. 1725.

Johan Hinrich Hess.

[VII] Noget udførligere Oplysninger om Salgsvarernes Art giver en i Medicinsk-historisk Museum opbevaret tysk Kvaksalverplakat, om hvis Forfatter og Hjemsted intet vides. Den er købt i München og stammer vel fra Sydtyskland. Den er et Etbladstryk trykt paa begge Sider. Højden er 197 Mm., Bredden 155 Mm.; men den er beskaaret baade foroven og forneden; Kolonnen har Maalene 188×128 Mm. Noget Aarstal eller Trykkested har den ikke, men den stammer sikkert fra Tiden omkring 1650. Teksten er tysk, sat med Fraktur, de isprængte latinske Ord er satte med Antikva. Paa Initialets Plads findes et Vaaben, der i høj Grad ligner det romerske Riges Vaaben, men som dog bl. a. andet har et Scepter, hvor det romerske Riges Vaaben har et Æble. Seddelen har sikkert været bestemt til Uddeling, da den, som nævnt, er trykt paa begge Sider.

Ordlyden er følgende:

Mors æqvo pede pauperum, tabernas,
Regumqve turres pulsat.⁵⁴⁾

Der Mensch, als das edelste Geschöpf, ist vielen und mehr Kranckheiten, als Gliedmassen an ihm zu finden, unterworffen, da doch sein ganzer Corpus, wie den Anatomicis bekant, bestehet aus 288 Gebeinen, 365 Adern, und 32 Sehnen, und hat ein jedes Glied seinen besondern

Zufall. Das Auge ist der Blindheit, das Ohr der Taubheit, die Zunge der Sprachlosigkeit, das Gehirn der Unsinigkeit, die Hände und Füße der Lahmheit, 2c. unterworfen. Weil ich nun von Jugend auf in der edlen Kunst der Medicin höchst instruiert, auch von meinem Herrn Vetter, Ihro Königl. Majestät von Hispanien bestellten Laboranten über das Laboratorium zu Madritt rare und kostbare Arcana erlernet, so habe solch edles Pfund nicht vergraben wollen, sondern meinem Nächsten ebenfalls hiermit zu dienen: Als werden die Patienten erinnert, ihren unverfälschten Urin, nebst Vermeldung des Alters und Tauffnamens, zu übersenden, weilen ich die Krankheit daraus erkennen kan.

TINCTURA CORALLIORUM.

Es schreibt Aristoteles,⁵⁵⁾ Theophrastus,⁵⁶⁾ Avicenna,⁵⁷⁾ Fiorfantius⁵⁸⁾ Diogenes⁵⁹⁾ und andere treffliche Medici und Authores mehr, daß diese Quinta Essentia oder Tinctura Coralliorum vom Grund hinweg nehme aller innerlichen Gliedmassen Gebrechen, und da gleich das Corpus etwan durch himlische Influentz in seinem Temperament verrückt wäre, so restituiret es die Tinctur, und bringet's vollkommentlich nach allem Wunsch wieder zu rechte. Absonderlich widerstehet es der Fäulung an Lung, Leber und Geblüth, so ein Mensch allezeit über den andern Abend 20 Tropffen mit einem Löffel kalten Wein einnimmet, diese Tinctur curiret auch die Melancholie, benimmt den Schwindel, stärcket das Gedächtniß, schärfft das Angesicht und widerstehet allen Catharren und überflüssigen Feuchtigkeiten, auch allem Gifft, und reiniget das Geblüt, denn dieses ist ein rechter Balsam des Lebens,

10 Tropffen Morgends und Abends mit einem lieblichen Aqua Vitæ oder sonsten in einem subtilen Wasser zu brauchen. In allen dergleichen innerlichen Anliegen kan man diese annehmliche Tinctur sicher gebrauchen, denn sie confortiret über alle andere Medicinen das Herz und den Brunnen des Lebens, hat eine sonderbare Krafft, die Lebens-Geister zu erquickten, also wann nur 8 bis 10 Tropffen Morgens und Abends gebraucht werden, so durchdringet und erfreuet es den ganzen Leib über die massen. Es wird erstlich durch die Venas Mesariacas zur Leber, von dannen zum Herzen, und alsdann in geschinder Eil ganz leichtlich durch den ganzen Leib ausgetheilet, so benimmt es alle Unsauberkeit und Widerwärtigkeit aus der Substanz des Herzens, es mag sich dessen bedienen Mann und Frau, einem Kinde von einem halben Jahr kan man 2 bis 3 Tropffen sonder Gefahr gebrauchen. Das Loth wird verkaufft in dem Logiment und auf dem Platz in gleichem Pretio vor 16 gr. NB. Das Glas mit Wachs vermachen.

Emplastrum magneticum capitale.

Ist ein Wunder-würdiges Pflaster in allen Schaden, sie seynd alt oder neu, überzulegen, nicht wie andere Pflaster alle 24 Stunden ein frisches, sondern alle 9 Tage solches frisch überstrichen, und die Wunde zuvor mit des Menschen Urin ausgewaschen, wie denn in kurzer Zeit gefährliche Wunden hiermit curiret. NB. Allen Menschen zu hohen Nutzen dienet dieses Pflaster wider die Brüche, so im Anfang causiret, die Eltern haben kleine Kinder so schreyen oder fallen, wordurch sie am Nabel und Gemächt gebrechlich werden, wenn die Mutter solches gewahr wird in 3 Tagen, streichet das Pflaster auf ein Leder, legt es

dem Kinde auf den Bruch, und daß das Kind 9 Tage auf dem Rücken lieget und nicht auf die Beine tritt, so heilet der Bruch fest ein, ein alter Mensch muß 27 Tage auf dem Rücken liegen; wenn der Schade nicht größer als eine Faust, setz ich 50 Rthlr. zu Pfand, wenn es seine Wirkung nicht præstiret.

Wahres præparirtes Einhorn.

Ist eine große Gnade von dem höchsten Gott, welches Krafft so wunderbare Wirkung erzeiget in der Fraß⁶⁰⁾, Kinder-Scheurgen⁶¹⁾ und schweren Krankheit⁶²⁾, nicht mehr, als einem Kindingen von einem viertel Jahr den vierten Theil, einem ältern den halben, und nach dem Alter die Dosis eingetheilet, dieses 6 bis 8 Tage continuiret, Frauen-Personen, die mit der Mutter-Fraß behaftet, nehmen dieses Pulver auf einmal, eben wie die Kinder mit ein wenig Lindenblüth-Wasser, um so sie in schwerer Geburt arbeiten, auf einmal mit Citronen-Wasser eingenommen.

Terra Japonica.

Ist eine unvergleichliche Medicin vor Schmerzen und Wehthage der Zähne, nicht etwann, ein wenig Alaun oder Salpeter zusammen gemachet denen Liebhabern verkauft, dieses ist eine Medicin vor hohe Standes-Personen, es wird in einem Mörsel pulverisiret, in so viel als einen Kreuzer Brantewein gethan, 24 Stunden stehen lassen, alsdann auf die wehthuende Zähne ein klein Löfflein genommen, vertreibet alle Schmerzen, ist aber die Mundfäul, Scharbock, Bluten der Zähne allbereit weit eingerissen, nehmet vor 1 gr. Salbey-Wasser, thut die Terra Japonica hinein, und des Tages das Zahnfleisch und Zähne 3 mal

damit gerieben, erfrischt das Zahnfleisch, vertreibt das Bluten und Gestand, machet das schwindende Zahnfleisch wachsend, die wackelnde Zähne fest, und ist diese hohe Medicin als ein Gold bey einem jeden Menschen werth zu halten, dann es widerstehet dem Brand, und erhält die Zähne alabaster weiß.

Chimischer und Mineralischer Ring.

Wer solchen bey sich trägt, kan kein Leibes-Schaden oder Bruch bekommen, wie auch vor den Krampf, Rothlaufen⁶³) un̄ Zittern der Glieder ein vortreflich Stück.

Man véd ikke, hvem der har forfattet dette Skrift; men saa meget er sikkert, at det, han har solgt, ikke er Arkana i det 17de Aarhundredes Betydning af Ordet, men Midler, der benyttedes af Læger og af Lægmand, og som til dels var anerkendte Droger, brugte fra gammel Tid.

Denne Plakat giver os Lejlighed til at rykke Kvak-salverne noget nærmere ind paa Livet, idet vi her ser Eksempler paa, hvad det var, der solgtes. Et Par af de anførte Plakater har navngivet Medikamenterne, men ingen i den Udførlighed som denne Plakat. Det vilde maaske derfor have nogen Interesse at se lidt nærmere paa de tilbudte Varers Art og paa Plakataens øvrige Indhold.

En ganske kuriøs Fejltagelse møder os straks i Begyndelsen, hvor det nævnes, at Legemet bestaar af 288 Knogler, 365 Aarer og 32 Sener. Den i Middelalderen saa højt ansete Lægeskole i Salerno lærte, at Mennesket havde 219 Knogler, 365 Vener og 32

Tænder (Zähne). Der foreligger altsaa en lille Misforstaaelse, der maaske skyldes mundtlig Overlevering.

Det første Middel der anføres, er en Tinktur lavet af Koraller, et Naturprodukt, der allerede anvendtes af de græsk-latinske Læger til Saarbehandling og som Middel til at modvirke sygelig Tilbageholden af Urinen og Nyrelidelser. Denne sidste Anvendelse holdt sig længe. Corfits Ulfeldt blev saaledes behandlet med Koraltinktur, da han i Stockholm laa syg med hovne Ben og Vattersot.

I Oldtiden opfattedes Korallerne som Planter, men i det 17de Aarhundrede var man naaet til at lade dem indtage en Mellemstilling mellem Vegetabilia og Animalia. Hvorledes de voksede, vidste man ikke. Man mente, at Korallernes Sæd var en mælkeagtig Saft, der gennemtrængte hele Stokken og foranledigede Væksten. Man inddelte dem efter Farven og kaldte de røde mandlige, de hvide kvindelige. Sorte Koraller kendte man nok, men de fandt ingen medicinsk Anvendelse og regnedes neppe med. Ved Bedømmelsen af disse Droger spillede sikkert de ældgamle folke-medicinske Anskuelser om Farven en Rolle. Rød ansaa man for en gunstig, helbredende Farve, ti den var Livets og Blodets Farve. Hvid var ogsaa gavnlig, idet den betegnede den uskyldige, rene, ubesmittede Tilstand. Sort var derimod de underjordiske, Dæmonernes Farve. Hvide Dyr ofredes til venlige Guddomme, medens sorte gaves til de onde Vætter, man gjerne vilde staa paa en god Fod med. Den røde Koral spillede derfor en stor Rolle i Medicinen, og den havde endog den

Mærkelighed, at den viste, om et Menneske var sygt eller ej. Bar man den paa Brystet, blegnede den, naar man blev syg, og den havde i det hele saa mange gode Egenskaber, at Theophrastus Paracelsus kaldte den en Amulet mod »Gespenster, Bezauberungen, Gifft, schwere Noth, Melancholi, Gewalt des Teufels und Blitz«.

En stor Rolle spillede naturligvis de folkemedicinske Teorier ved Anvendelsen. Hvid Koral standsede hvidt Flod, rød Koral Blødninger. Denne sidste gav ogsaa røde Kinder og et lyst Sind, medens den, der spiste sort Koral, var Melankoliens sikre Bytte. Mere videnskabeligt begrundet gennem Kalkholdigheden var Anvendelsen ved Diarrhoe, Mavesygdomme og ved Saar, der lugtede ilde eller vædskede. Men var Anvendelsen stor, var det ogsaa rimeligt, at Apotekerne i gamle Dage førte mange Koralpræparater, baade Tinkture, Olje, Spiritus og Sirup, foruden at de fandtes i de opiumsholdige Trochisci Diacorall. og i Nicolai Koralpastiller, der stammede fra Middelalderen. I Farmacien regnedes Korallerne som hørende ind under Ædelstenene, og de anvendtes sammen med Guld, Perler og Rav i Recepterne.

Emplastrum magneticum capitales Navn lyder sikkert i vore Øren mere markskrigerisk, end det gjorde paa den Tid, da Plakaten blev trykt. Ordet magneticum betegner neppe nogen utilbørlig Form for Reklame, da det i Virkeligheden kun betegner Indholdet af Arseniksten (Magnes arsenicalis). Den ætsende Virkning havde oprindeligt givet Anledning til Navnet, idet arsenholdige Plastre brugtes til at

aabne Pestbylder og til at bringe ondartede Saar i Suppuration. Af disse formodedes Arsenikstenen at trække Giften ud. Plastre med ganske lignende Navne kendes da ogsaa i større Antal (Empl. magnet. Angeli Salae, o. fl.)

Arsenikstenen var forøvrigt et Kunstprodukt, der dannedes ved, at man i en Sanddigel sammensmeltede lige Dele Arsenik, Antimon og Svovl. Den haarde, stærkt ætsende Masse kunde støbes i Stykker, der anvendtes som Amuletter mod ondartede Sygdomme, særlig Pest.

At Forfatteren har været Lægmand, viser sig i dette Afsnit ved, at han i høj Grad er Talsmand for det daglige Livs Anskuelser i ældre Tid. Han følger saaledes Traditionen, naar han begynder med at vaske Saaret ud med Urin, en Metode, der allerede kendtes i det antike Grækenland, og som endnu bruges af Haandværkere til Rensning af hugne eller skaarne Saar. Han støtter sig ogsaa til Traditionen, naar det Antal Dage, han lader Plasteret ligge, stadig er deleligt med tre. Dette Tal var nemlig fra Babyloniernes Tid et helligt Tal, der var heldbringende.

Nutiden forstaar ikke Anvendelsen af Plastre ved Broktilfælde. Den forekommer den ubegrundet og mærkelig, men i Virkeligheden var Metoden begrundet i ældre Tiders Anskuelser om Plastrenes Virke-maade. Arsenikholdige Plastre mentes nemlig at være saa kraftigt »trækkende«, at de kunde flytte Underlivsorganerne fra et Sted til et andet. Det officinelle Emplastrum magneticum lagdes saaledes paa Milt-egnen for ved Tarmslyng at bringe Indvoldene i rette

Leje igen, og ved indeklemt Brok kunde det trække Tarmene op af Broksækken.

Unicornu. Opfordringen til Dyrene om at vorde talrige og formere sig var det ikke lykkedes Enhjørningen at efterkomme. Sjælden var og blev den, trods det at den var kendt fra ældgammel Tid, ja den var endog saa sjælden, at man egentlig ikke rigtig vidste, hvordan den saa ud. Beskrivelserne af dens Ydre er forskellige; oftest angives det, at dens Krop lignede Hestens, at den havde spaltede Klove, og at den midt i Panden havde et længdesnoet Horn. Den skulde have en lang Manke, og dens Lød skulde være gul. Ludovicus Vartomontanus havde det Held at faa to Enhjørninger at se i Mekka, hvor de holdtes bag et Gitter. Den ene var saa stor som en Hest paa 30 Maaneder, den anden som et aargammelt Føl. Hornene vare tre og to Alen lange. Dyrenes Hoved lignede Hjortehoveder, men Halsen var mindre kraftig end Hjortenes, og Fødderne havde Klove, som lignede Gedernes. Dyrene var komne som Gave til Sultanen af Mekka fra Kongen af Ætiopien.

Thomas Bartholin angiver, at Enhjørningen lever i Afrikas Ørkener og er et hurtigt og vildt Dyr. Den er af Hestens Størrelse med loddent Hoved og stærkt behaarede Ben og Fødder, kort Manke og med Hestehale, hvis Haar ikke er særlig lange. Haarlaget er iøvrigt glat og Lødden kort. Farven er askegraa med en sort Stribe nedad Ryggen. Fra Hovedets Underside nedover Brystet til hen paa Bugen er den snehvid. Midt i Panden har den en Lok Haar, midt i hvilken Hornet dukker frem, og denne Haardusk følger

med, naar Hornet fjærnes fra Pandebenet. Paa Spidsen af Hornet findes en lille Dusk røde Haar.

Var der nu Tvivl om Enhjørningens Udseende, saa var der ikke mindre Tvivl om dens Hjemsted. Oprindelig mente man, at den levede i Ostindiens Bjærge, Nicolaus Venetus angav Riget Mazina i Østasien som dens Hjemsted, Marco Polo, der ingen Enhjørninger saa paa sin Rejse i Asien, Provinsen Bazina i Vestasien.

Der fordredes ganske særlige Egenskaber for at fange en Enhjørning, ti den var i højste Grad menneskesky og synes i ethvert Tilfælde at have haft en sand Rædsel for Mandfolk. Den følte sig derimod mere tiltalt af unge Piger, i hvis Skød den gjerne søgte Tilflugt.

Den hellige Hildegard, der fødtes 1099 i Bechelheim, fortæller derom følgende: »Der var en Gang en Filosof, en Zoolog, som paa ingen Maade kunde fange en Enhjørning. En Gang gik han paa Jagt, ledsaget af Mænd, Koner og unge Piger. Disse sidste bleve tilbage og legede med Blomster. Enhjørningen, der havde opdaget dette, holdt inde med sine Spring, satte sig paa sine Bagben og stirrede uophørlig paa dem. Filosofen tænkte over Tilfældet, indsaa, at Dyret kunde fanges ved Hjælp af de unge Piger, og sneg sig bagfra ind paa det og greb det. Ved Synet af de unge Piger undrede Enhjørningen sig nemlig over, at de intet Skæg havde, trods det at de ellers var af Menneskeskikkelse, og naar der er to eller tre af dem, saa er dens Forundring saa meget større og Fangsten saa meget lettere.«

Denne Interesse for unge Piger gjorde, at Dyret blev et Slags Symbol paa Kyskheden og Uberørtheden.

Man maa nu ikke tro, at den videnskabelige Verden tog alt for gyldigt, hvad der fortaltes om Enhjørningen. Forlængst havde man opdaget, at Monoceros Africanus var en Ting for sig og Monoceros borealis noget andet. Om den første havde man de nedarvede Forestillinger og Beretningerne hos de gamle Forfattere, Herodot, Folinus og andre. Man havde opgivet at klare, hvad det drejede sig om, saa meget mere som man, efter at Ierner i det 10de Aarhundrede havde begyndt at befare Islands Kyster, havde set Enhjørningshorn, 2: Narhvalstænder, blive bragte til Europa i stort Antal. Der var ingen anden Udvej end at opføre Arterne ved Siden af hinanden og til dem at føje Monoceros fossilis, Mammuthtænder fundne i Jorden.

Det var mærkelige Egenskaber, man medicinsk set tillagde Enhjørningen. Hildegard skriver, at Leveren anvendes mod Spedalskhed og lignende Sygdomme. En Rem af Dyrets Hud lavet som Bælte beskytter mod Pest og Feber. Kloven lagt under Tallerkener eller Krus lader erkende, om der er blandet Gift i, idet varm Mad og Drikke bliver varmere, og kold Føde giver sig til at ryge.

Bartholin mener, at Kødet, der har en ikke ubehagelig Smag, naar det er nylig kogt, kan kurere Spedalskhed. Halehaarene brændte til Pulver og blandede i spansk Vin er gode for Blodgang.

Desuden var Præparater af Dyret sveddrivende og styrkede Hjærtet. Derfor brugtes de ved Forgiftninger

og ved smitsomme Sygdomme samt Børnekramper. Børn fik ogsaa Enhjørningstand, naar de led af Mavekneb, idet det vidstes, at saadanne ofte fremkaldte Konvulsioner. Hos voksne havde det en Hovedanvendelse ved Epilepsi. Dyret selv led nemlig ofte af denne Sygdom og kurerede den ved at stikke venstre Bagbens Fod ind i venstre Øre. Klovene brugtes derfor som Amulet. Da disse var upraktiske i daglig Brug, erstattedes de med Ringe, man bar paa Fingeren eller i en Snor om Halsen.

Enhjørningshornet var et kostbart Medikament. Kong Frederik II satte et saadant i Pant for et større Laan, og det var vel umuligt for daarligt stillede at skaffe sig det. Det blev da ogsaa i høj Grad forfalsket, dels med Hjortehorn, dels med Elsdyrsklove (*Ungula alcis*), dels med Elfenben; og efter at det fossile Unicornu var fundet, opstod en hel Del Metoder til at fremstille »Enhjørningshorn« til rimelige Priser, men samtidig tabte Drogen ogsaa sin Værdi i Befolkningens Øjne.

Terra Japonica bragtes til Europa fra det yderste Østen under Form af en purpurrød Masse, besat med hvide Smaapletter, der ganske lignede Skimmel. Den smagte sammensnærpande, smeltede i Munden og efterlod da en sødlig Smag. Disse Egenskaber gav straks Mistanke om, at man ikke havde med nogen rigtig Jordart at gøre, men snarere med en Sammensætning eller med en størknet Saft af en orientalsk Plante. Om det ene eller det andet forelaa, var vanskeligt at afgøre; ti Præparatet ankom ofte blandet med smaa Sten, Bark, Sand og anden Urenlighed. Allerede tidlig kom den Anskuelse frem, at den ja-

panske Jord var en Blanding af Lakrits, Drageblod og arabisk Gummi. Dette viste sig at være en fejl Opfattelse, idet »Jorden« var udpresset Saft af Arekanødderne og i sin Hjemstavn bar Navnet Catechu. Paa Grund af den adstringerende Virkning brugtes Terra Japonica mod Diarrhoe, men Anvendelsen var ikke stor, da man ingen egentlig Præparationsmetode havde. Tinctura Catechu lavede man paa sædvanlig Maade ved Udtræk med Spiritus. Hovedanvendelsen var imidlertid den i Plakaten nævnte, mod Tandpine eller snarere mod karieserede Tænder, idet man penslede Tandkødet med Tinkturen. Ogsaa Præparatet Muscerdulæ eller Cachuperler stammer fra gammel Tid. De synes at være opfundne af en hessen-homburgsk Livmedikus og bestod af Terra Japonica, graa Rav, Bisam og Zibet. Dette sidste fik man af Desmerdyret (*Catus Zibethinus*) paa følgende Maade: »... der dieser Thier Excrement (oder Schweiss) ist, der zwischen dem Testiculn zusammen gewachsen, und in einer eignen Blasen verschlossen worden, wenn man nun diese aufschneidet, so findet man Zibeth.« Perlerne benyttedes paa samme Maade som nu.

Det sidste, Plakaten anbefaler, er kemiske og mineralske Ringe, det vil sige Ringe, der tillagdes helbredende Virkninger. Forfatteren skænker dem ikke nogen videre indgaaende Omtale, og det tør vel formodes, at det er fordi den Slags Ringe har været almindelig kendte og i Brug overalt. Ringene er ikke nærmere beskrevne, men de har vel været lavede af et eller flere af de Metaller, der ansaas for at have medicinske Egenskaber. Maaske har de ogsaa været

prydede med »Ædelstene« af de Arter, der kunde spaa Liv eller Død, Sundhed eller Sygdom. En saadan magisk Ring fandtes saaledes i et dansk Jordfund sammen med Bjærgkrystal, Karneol og Glas. Maaske har Ringene ogsaa været forsynede med en magisk Indskrift, en Trylleformular eller lignende. Ringenes Materiale var oftest arvet Guld eller Sølv, Kirkebly eller lignende; hyppigt anvendte Landbefolkningen Ligkistesøm. I det hele foreligger der et meget betydeligt Materiale til Belysning af disse sære kurative og præserverende Midler; men det vilde føre for vidt at gaa nærmere ind paa de Forholdsregler, man tog, og de gennem Aarhundreder nedarvede Skikke, under hvilke Metallerne skulde indsamles eller skaffes til Veje. Imidlertid var Tilliden til disse Ringe betydelig — de har jo ogsaa holdt sig i Brug til vor Tid i Form af Gigtringe — og neppe nogen af de haandskrevne Bøger med medicinske Raad og Behandlingsmaader, som tidligere fandtes rundt om i Hjemmene, undlader at omtale de magiske Ringe. Det er værd at mærke, at mange af disse Opskrifter angiver, at Ringen skal laves af Arvesølv eller -guld eller Elsdyrhove, Ting, der stod lige i Henseende til Kostbarhed og til medicinsk Virkning.

Denne — maaske noget for udførlige — Udredning af de falholdte Medikamenter vil formentlig vise, at Præparaterne, omend de ere indsvøbte i et Klædebon, der nok kunde skuffe Publikum, ingenlunde var at regne som Arkana i Ordets egentligste Forstand, men at de stod Tidens officielle Medicin nær, samtidig med at de sluttede sig nøje til Tanker og Tradi-

tioner, der var oppe i Tiden. Det er da ogsaa et Spørgsmaal, om Forfatteren har hørt til Kvaksalverne, eller om han ikke snarere har haft Bestalling som Medicinhandler, maaske endda fra et eller andet Universitet, der vilde sikre sig, at Præparaterne kom i Handelen i den autoriserede Form.

Strakte end Kvaksalvernes Virksomhed sig over flere Aarhundreder, og er der end ingen Tvivl om, at mange af dem har virket til Gavn, saa har deres Virksomhed neppe vundet videre Paaskønnelse Mand og Mand imellem, ti mislykkede Kure omtales nu en Gang mere end de, der lykkes. Satirens skarpe Klinge har da ogsaa fra Tid til anden tilføjet Landefarerstanden blødende Hug, som de foranstaaende Eksempler viser. Standen indeholdt jo saa mange sorte Faar, at den var let at angribe. Iøvrigt gik Lægerne heller ikke Ram forbi. Et gammelt Vers siger:

*In Institutis comparo vos Brutis;
In Digestis nihil potestis;
In Codice scitis modice;
In dem Reichsabscheid
Seit ihr gekommen nicht weit:
Et tamen creamini Doctores.
O tempora! o! mores.*

Kvaksalverne udfordrede dog i større Grad Samtiden. At Lægerne klagede over deres Fremfærd er vel forstaaeligt; men de overmaade harmfulde Ord, der lød fra dem, lader forstaa, at ikke Brødnid alene, men ogsaa en dyb Bedrøvelse over, at Folk atter og atter blev bedraget, har dikteret dem. Klagerne er

Engr. J. Gherzi delin

Matthaus Oesterreichsculpsit

*Il Sig. Dottore, che Tasta il Polso
Nell' Gabinetto di S. M. il Re di Pol. Elet. di Sassonia*

Fig. 11. Lægen føler Pulsen. (Medicinsk-historisk Museum.)

ens fra Aarhundred til Aarhundred. Hvert Land har sit bidske Angreb paa Landefarerne, og dog trivedes disse fortræffeligt, indtil de af sig selv forsvandt, efterhaanden som Oplysning og Kundskab spredte sig ud til det læge Folk, og da Adgangen til at faa kyndig Lægehjælp blev gjort lettere. Da var det, at Landefarerstanden fandt sin Fordel ved at søge ind under det brede Borgerskabs Vinger for at skaffe sig sit Ophold under lige Vilkaar med andre Næringsdrivende.

Henimod Slutningen af det 18de Aarhundrede tog Lægestanden atter den Kamp op, som de bildende Kunstnere længe havde ført gennem satiriske Malerier og Stik. Det Vaaben, der nu førtes i Marken, var de populære lægevidenskabelige Tidsskrifter, der kom ud i ret vide Kredse, og som i underholdende Form søgte at sprede medicinsk Oplysning. Den Form, man anvendte, var at lade en fingeret Kvaksalver, der nu var nedbrudt af Gigt og alle mulige andre Sygdomme, hvis Abekatte og Harlekiner var døde af Epilepsi, og hvis Følge var dødt af andre Sygdomme, bede den ærede Redaktør anbefale et Vidundermiddel, der kunde faas til yderst billig Pris, og som hjalp mod Gigt, Pest, Brok, daarlige Øjne og halvtreds andre Lidelser. Saadanne Artikler indførtes i Tidsskrifterne ofte i meget underholdende Form og blev gentagne saa ofte, at Publikum blev nødt til at spørge, hvorfor den paagældende ikke drak sin Medicin selv. Man forstod særdeles godt at karikere Kvaksalverreklamerne Stil. Ganske kostelig er saaledes en fingeret Kvaksalverplakat, hvor der absolut intet Honorar forlanges, til Trods for at Kurene bestod i Strygninger med en

Fig. 12. Satire paa de omvandre Brillehandlere.
(Medicinsk-historisk Museum.)

Tryllekvist. Der er blot den ene Ulempe ved Kurene, at Kvisten skal skæres frisk i Skoven hver Dag, hvorfor Drengen, der gaar derud og henter den, maa have en passende Betaling af ti Rigsdaler!

Pengepungen var et ømt Sted at berøre. Rørte

Fig. 13. Satire paa Lægens og Publikums Naragtighed.

man ved den, talte man et Sprog, der nok skulde blive hørt. Hvor karakteristiske er ikke de mange Kobberstik, paa hvilke man ser Tandtrækkeren brække en Tand ud paa Bonden, medens Medhjælperen i Smug lister sin Haand dybt ned i Lommen paa ham for at sikre sig den størst mulige Godtgørelse for Ulejligheden. Og hvor mange Gange er Patienten

ikke fremstillet som Idiot og Operatøren som en Nar. Et af de mest bidende af disse Billeder er vel det, som kendes fra et Stik af Pieter Jansz Quast (1606—1647). Som saa mange af den Slags Arbejder er dette gjort efter et Maleri, og det har maaske nogen Interesse for danske, at et Maleri, som mulig kunde være den hidtil forsvundne Original, for faa Aar siden er genfundet i København, hvor det nu er i privat Eje. Paa Maleriet ser man en Operatør udføre en Operation paa Foden af en Mand, hvis Imbecillitet er udmærket fremstillet. Operatøren har som saa mange Gange før en Bjælde paa Kniven, men han er endvidere klædt i et fuldstændigt Narrekostume. En beundrende og interesseret Skare ser til. Den bestaar af en Kvinde og to Oldinge, af hvilke den ene bærer tydelige Spor af overstaaet engelsk Syge, samt en yngre Mand af Folket. En anden ung Mand gemmer sig leende bag Operatørens Ryg og dækker sit Smil med sin Baret. Ved Foden af Patientten ligger et Dødningehoved — næsten som en Mindelse om den Fare, han løber.

Nu tør de nordiske Lande vel siges at være fri for Landefarere. Den sidste, Danmark saa, var Okulisten Goolam Kader, der i 1893 søgte ad Omveje at skaffe sig Praksisret her i Danmark. Han naaede dog ikke videre end til at besigtige en Del unge Medicinere, der, lokkede af hans Avertissementer i Bladene, søgte at opnaa en Assistentstilling hos ham. De havde det Uheld alle at blive underkendte, væsentligst vel

fordi mange havde Uddannelse i Øjenlægekunsten. I andre Lande eksisterer Landefarerne endnu. I 1896 havde en Tandtrækker opslaaet sin Bod paa en af Paris's Boulevarder. Den var overmaade broget udstyret med Fløjl og Guld og store Lamper. Han fremviste Hestetænder for den maabende Hob, og trak Tænder ud paa et Kranium uden at anvende Tang, men kun med Fingrene. I Italien er Landefarerne ikke sjældne, og de hjemsøger ikke blot de smaa Købstæders Markeder, men ogsaa de større Byer, f. Eks. Neapel. Et Ægtepar i Volterra havde (1908) delt Rollerne mellem sig. Manden solgte Vidundermedicin, og Konen spaaede i Kort. Og selv egentlige Urtehandlere findes endnu af og til. L. Laloy saa (1900) paa et Marked i en af Paris's Forstæder en saadan. Bag et lille Bord stod en yngre Dame. Ved Siden af hende laa en Tromme til at kalde Klienterne sammen med, medens Bordet var fyldt med Løg, Petersilje, Citroner, Melisse, Pebermynte og andre Urter. Hun solgte dem dog ikke, men havde dem som Mønster til at vise, hvad der kunde udrettes med dem. Hun solgte derimod smaa Traktater om, hvorledes man kunde helbrede forskellige Sygdomme uden Læge. At hun har været Landefarer, er vel sikkert nok, men hun har alligevel nok hørt til den Art af Urtehandlere, der først aflægger en af Staten anordnet Eksamen. Nød og Trang eller Konkurrencen med ligestillede har vel drevet hende ud i Landefareriet.

Landefareriets Tid er forbi. De faa vandrende, der er tilbage, arbejder sig over i praktiske Erhverv. Det

ses de Gange, man endnu træffer en af disse Vandrefugle. En viste sig i Menaggio afvigte Sommer (1913). Han solgte ganske vist Medicinalpulvere, men spiste tillige antændt Blaar, trak Bændler ud af Munden og gjorde Taskenspillerkunster, til dels med en meget leddeløs Paraply, der tillige tjente som Reklame for den anden Side af hans Virksomhed — at reparere og sælge de store Regnskærme, Landbefolkningen saa ofte benytter der i Landet. De store Landefareroptogs Tid er endelig forbi.

NOTER

1. Glaukom, Katarakt og Gutta seena: De to første Ord er Betegnelser for grøn (sort) Stær og or graa Stær (Alderdomsstær). Gutta serena betegner ogsaa sot Stær, som mentes at opstaa ved, at en Bloddraabe faldt ned og fyldte Pupillarrummet.
2. Altissimus creavit Den Hæste skabte Lægemedlet af Jorden, og den kloge afskyr det ikke (esus Sirach. XXXVIII 4).
3. Empirici = Kvaksalvere, hvis Virksomhed hvilede paa Erfaring uden forudgaaende Studier. Medica:ter, en foragtelig Betegnelse for den, der fuser i Lægekunsten. Agyrta, oprindelig Betegnelse for en Tiggerpræst, senere Syndler. Circumforaneus er den, der drager fra Marked til Marked, nebulones er Dagdrivere, Bedragere.
4. Qui visum dat . . . : Den, der giver Synet, giver Livet.
5. Oleum petræ = Stenolje, Petroleum. Man vidste, siden Dioscorides, at den flød naturligt ud af Jorden, og den regnedes for et fortræffeligt og kostbart Medikament, der brugtes mod Feber, som Nervemiddel og mod Tandpine. Den gaves indvendigt og udvendigt. Oljen omtales allerede i Flyveblade fra c. 1500.
6. Ungula alcis, Elsdyrhove (se pag. 77). Man anvendte i Medicinen Hovene af Elsdyr, Heste, Æsler, Klovene af Okser og Kløerne af Hunde og Losser.
7. Elixir proprietatis Theophrasti Paracelsi. Sammensætningen er angivet hos Schröder, p. 245. Den var et aloëholdigt Afføringsmiddel.
8. Claretum purgatorium. Sammensætningen er her ukendt. Ved Claret forstod man stærkt sødet Vin med tilsatte Krydrier. Schröder har et Claretum laxativum, der indeholder Sennes.
9. Non opus est valentibus Medico, sed male habentibus.
= De karske trænger ikke til Lægen, men de syge (Matth. IX 12).

10. Spagyricus = Kemiker. Ved Ars spagyrica forstod man »Kunsten at adskille det rene fra det urene«, altsaa Kemien.
11. Spagyrica quæ ex singulis corporibus purum ab impuro separare docet., se Note 10.
12. Vulcanisch Apotek = Apotek med Præparater fremstillede ved Ild, altsaa Destillation, Smeltning og lignende.
13. Arcana Magisteria. Ved Arkana forstod man Lægemidler, hvis Sammensætning og Præparationsmetode hemmeligholdtes. Magisterium anvendtes dels for at betegne saadanne Lægemidler, som var til dagligt Brug, og som Læger og Apotekere anvendte til de i det daglige Liv forekommende Smaatilfælde, dels betød det i Kemien de rene Stoffer, der kunde fremstilles uden Udtrækning, f. Eks. ved en Udfældning.
14. Gemmis, Margaritis oc Marcasitis = Ædelstene, Perler og Svovlkiskrystaller.
15. Crescentibus = »Gevækster«. Der er tænkt paa Korallerne, som man mente voksede som Planterne.
16. Noli me tangere. Middelalderligt Udtryk for kroniske, ondartede Saar i Ansigtet, navnlig Kræft, Lupus og lignende.
17. Morbus caducus, faldende Syge er Epilepsi, Ligfald.
18. Den ny Siuge. Gaar man ud fra, at Plakaten er trykt i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede, hvad forskelligt nok kunde tyde paa, er der en Mulighed for, at der her er tænkt paa Rhachitis, der første Gang skal have vist sig 1612—1620 i det sydvestlige England. Sygdommens Forløb gjorde den vel egnet til at vække Opmærksomhed, ti i Aaret 1635 anmeldtes kun 14 Døde af denne Sygdom i London, hvorimod Antallet 1660 var 500. Nogen Rimelighed for, at Udtrykket hentyder til Pest eller til Ergotisme (Meldrøjeforgiftning), er der ikke, ti disse Sygdomme var gammekendte, hvad ogsaa Plettyfus og de andre Infektions-sygdomme, der kom i Tilslutning til Aarhundredets store Krige, var.
19. Flud = Flod, Katarrh. Flod af Næsen, Hovedflod, antoges allerede af Hippokrates at kunne brede sig til Organerne længere nede i Legemet.
20. Frantzoser = Morbus Gallicus = Syfilis.
21. Squamæ, Nubeculæ, Cataracter. De to første er Udtryk for Pletter paa Øjnene. Det sidste er Stær.
22. Quintessents er egentlig den subtile, æteriske Substans, der gennem fem Destillationer kunde vindes af et Stof; som oftest betegnet det kun det ypperste eller fortrinligste.

23. Calculus = Sten; Calculosische Slechte er her Gigtsydommene. Contractur = Sammentrækning. Der er her tænkt paa de af Gigten opsvulmede Led.
24. Brod = Brok.
25. Herniosa excrescentia er en Fællesbetegnelse for udvendige Brok.
26. Herniosa carnosa, tysk Karnøffel. Allerede i Middelalderen opførtes Kødbrok (Sarcocele) som en særlig Form af Brok. Ordet bruges ogsaa for at betegne Testikelbetændelse og hovne Lyskekirtler.
27. Cirbales = zirbales. Zirbus = Nettet, epiploon. Her altsaa Tilfælde af Netbrok.
28. Intestinales ventosæ = Luftbrok, Pneumatocele.
29. Oxel = en Byld eller en stor svampagtig Udvækst paa det menneskelige eller dyriske Legeme.
30. Fistel = rørformet Saar, der ikke vil læges.
31. Haarorm er Fællesbetegnelse for forskellige Udslet i den behaarrede Del af Hovedet, ledsaget af Haaraaffald.
32. Maal (tysk) = Modernærke.
33. Finder, Tinter er Betegnelser for smaa røde Pletter i Ansigtet.
34. Scharbock = Skørbug (se Note 46 og 61).
35. Mundfäule, Fællesbetegnelse for alle stinkende Betændelser i Munden (Stomatitis, Stomacace etc.)
36. Grosse Wetag bruges som Udtryk for pludselige voldsomme Smerter (f. Eks. Hovedpine), men tillige for Epilepsi (Ligfald).
37. Grimmten er vedholdende stærke Smerter, Kneb, Veer.
38. Behrmutter = Gebärmutter = Livmoder.
39. Speckbeulen, hovne Halskirtler ved Kirtelsyge.
40. Heilig Ding er et Udtryk, der bruges for en Række Sygdomme, som af Frygt for de Dæmoner, der havde foranlediget dem, ikke gerne nævnedes ved Navn. Her er det anvendt for Rosen.
41. Oleum Juniperi = Enebærolje. Anvendelsen mod de forskellige nævnte Sygdomme og Lidelser hører alle hjemme i den antike Medicin. Galen anvendte Oljen mod Sten, Dioscorides mod Kvindesygdomme.
42. Brandhorn = Fordunkling af Hornhinden i Øjet, opstaaet i Tilslutning til febrile Sygdomme.
43. Blatterfell = Fordunkling af Hornhinden i Øjet, opstaaet i Tilslutning til de Sygdomme, der medfører Udslet paa Huden, specielt Kopper, men ogsaa andre, f. Eks. Kirtelsyge.
44. Sort Stær = grøn Stær = Glaucoma.

45. Branden i Tænder er egentlig Koldbrand i Tænderne og Tandkødet, men er vel her snarere brugt som Udtryk for Smerterne.
46. Skiærbut = Skørbug (se Note 34 og 61).
47. Rottighed = Betændelse.
48. Krop = Kropf = Svulst af Skjoldbruskirtlen.
49. Leie Brog = læge Brok.
50. Den Wienske Metode. Det har ikke været muligt at faa oplyst, hvori denne Metode bestod. Samtidens Kirurgier og senere udførlige Skildringer af Brokoperationernes Historie omtaler den ikke. Maaske er det kun et Udtryk, beregnet paa at stikke Folk Blaar i Øjnene.
51. Modernmaal = Modernmærke (se Note 32).
52. Mineralske Spiritus. Nogen Formel for et Medikament Spiritus mineralis lader sig tilsyneladende ikke finde. Den ældre Kemi forstod ved Spiritus mineralis Spiritus Salis, Sulphuris og Nitri, altsaa Saltsyre, Svovlsyre og Salpetersyre. Plakatens Forfatter har dog maaske nok med Rette kunnet tale om »min« mineralske Spiritus, ti Syrerne fremstilledes paa mange forskellige Maader. For Svovlsyre havde man saaledes: Spiritus sulphuris per retortam, per campanam, Spiritus vitrioli, Spir. vitr. rubicundissimus og Spir. vit. essentificatus. En lille Ændring i Fremstillingen kunde da give ham Ret til at kalde Metoden sin.
53. Spiritus Ophthalmicus. Øjenbadevande indeholdt i Almindelighed ikke Alkohol. Det, der kaldtes Øjenspirit, brugtes til Indgnidning uden om Øjet.
54. Mors æqvo pede . . . : Døden omstyrter i lige høj Grad de Fattiges Hytter og Kongernes Borge.
55. Aristoteles, Alexander den stores Ven og Lærer, Filosof og Naturkyndig, født i Stagira i Makedonien.
56. Theophrastus von Hohenheim, ogsaa kaldet Paracelsus, Læge, Alkymist og Naturforsker (1493—1541).
57. Avicenna, berømt arabisk Læge (980—1037).
58. Fiorfantius = Leonardo Fioravanti fra Bologna, Paracelsist, Empiriker og Svindler, død 1588.
59. Diogenes, berømt Filosof fra Apollonia, fremragende Anatom (c. 430).
60. Frasz = Koldbrand, Betændelse, der fører til Hendøen af Vævet, Kræft og lignende.
61. Scheurgen, et Ord, der hyppigere har Formen Scheure, og som ikke kendes udenfor Sydtyskland. Det bruges i Betydningen Revne, Rift. Det hænger sammen med »Skør« (»Skør«bug), der

betegner Rifter og Revner i Munden, Huden eller andet Steds. Meget ofte benyttes det som Betegnelse for syfilitiske Tilfælde.

62. Die schwere Kranckheit var: 1. Langvarige, smertefulde Sygdomme, 2. Epilepsi, 3. Vanskeligt helbredelige Sygdomme (Fistler, Kræft, Rygmarvssygdomme).
63. Rothlauff, blodig Diarrhoe, Dysenteri.
-

NAVNELISTE

1. Landefarere:	Side
Albrechtinus, Gotfred	40
Bernardin, Karl.	27
Campioni, Antonio Maria.....	41
Contugi.....	13
Creutzthaler, Frands Anthon	44
Cyrus	40
Drewitz, Kaspar.....	31, 46
Hieronymus.....	25
Hüber, Johann Christian	23
Johansen, Joakim	43
Kader, Goolam	85
Kersten	39
Komps, Tobias.....	54
Krachwoll, Wolfgang	46
Köller, Georg Simon.....	55, 56
Lorme, Andreas Michel de	43
Nebenlong, Johan Christoph	45
Quoten, Salomon Poulsen von	41
Radinius, Johannes	41
Rainery, Joseph	43
Reusswurm, Valentin	48
Scarpeta, Anton Valentin.....	32, 41, 45
Schneider, Johannes	59
Schneider, Joseph.....	43
Scio, Sebastian de.....	40
Selmer	46
Speer, Reinhardt	45
Tadini	40
Taylor.....	27, 40

2. Læger, Barberer, Apotekere o. l.:	Side
Abraham	39
Bötticher, J. G.	39
Courval	25
Hess, Johan Hinrich	64, 66
Hilmer, Joseph	52, 53
Hoff-Hansen	44
Hytzing, Christian Gynther	32
Jonsen, Anders	32
Lequin	30
Sperling, Otto	25
Zanella, Hieronymus	15

DE I DETTE SKRIFT AFTRYKTE REKLAMEPLAKATER

Nr.	Side	Opbevaringssted	Tid	Sprog	Forfatter	Forfatterens Hjemsted
I	48	Det kgl. Bibliotek	17de Aarh.	Dansk	Valentin Reusswurm	Schmalkalden
II	52	Det kgl. Bibliotek	1774	Dansk	Joseph de Hilmer	
III	53	Universitetsbiblioteket	Midten af 17de Aarh.	Tysk	Tobias Koms	Görlitz
IV	58	Universitetsbiblioteket	Midten af 17de Aarh.	Tysk		
V	59	Det kgl. Bibliotek	Slutningen af 18de Aarh.	Dansk	Johannes Schneider	Krakow i Mecklenburg
VI	64	Medicinsk-historisk Museum	1725	Tysk	Johan Hinrich Hess	København
VII	66	Medicinsk-historisk Museum	Midten af 17de Aarh.	Tysk		

LITTERATUR

- Foruden de større Haandbøger i Medicinens Historie er benyttet:
 Bircherod, Jacob: Continuation paa Beretningen om Min sidste
 Reise, huilcken ieg gjorde med velbiurdige Jens Juel [1654]
 Univ. Bibl. Addit. 119, 4°.
 British Medical Journal Nr. 2630, 1911.
 Carøe, K.: Den danske Lægestand. 1479—1900.
 Hampe, Theodor: Fahrende Leute. Monographien zur deutschen
 Kulturgeschichte X. Leipzig 1902.
 Hansen, Holger: Danske Tandlæger. Tandlægebladet 1908.
 Holländer, Eugen: Plastik und Medizin, Stuttgart 1912.
 Höfler, Max: Deutsches Krankheitsnamenbuch, München 1908.
 Janus, Archives internationales pour l'histoire de la médecine IV—IX.
 Koddige en Ernstige Opschriften op Luyffens, Wagens, Glazen,
 Uythangborden, en andere Taferelen. I—IV. T'Amsterdam 1682.
 Nielsen, O.: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse, Kjøbenhavn
 1877—1892. I—VI.
 Norrie, Gordon: Okulister og Oftalmologer i gamle Dage. Nordisk
 medicinskt Arkiv 1893.
 Le Paulmier: L'Orviétan. Histoire d'une famille de Charlatans du
 Pont-Neuf, Paris. u. A. (1893?).
 Philippe, A. og Ludwig, H.: Geschichte der Apotheker, Jena 1855.
 Richer, Paul: L'Art et la Médecine, Paris. u. A. (1901?).
 Schrøder, Joh.: Apotheke und trefflich versehener Medicin-Chymi-
 scher Artzney-Schatz. 2. Udg. Franckfurt og Leipzig 1693.
 Sperling, O.: Selvbiografi (1602—1673) udgivet af S. Birket Smith,
 Kjøbenhavn 1885.
 Stichler Carl: Reisende Ärzte, Wunderdoktoren und Medizinhänd-
 ler des 17. Jahrhunderts. Archiv für Geschichte der Medizin II.
 Leipzig 1909.
 Sudhoff, Karl: Zwei deutsche Reklamezettel . . . gedruckt um 1500.
 Archiv für Geschichte der Medizin III. Leipzig 1910.
 Unzer, Johann August: Der Arzt, eine medizinische Wochenschrift.
 1769, I—VI.
 Wulff, Fr.: Det kjøbenhavnske Barberlavs Historie. Kjøbenhavn 1906.
-

26
63

